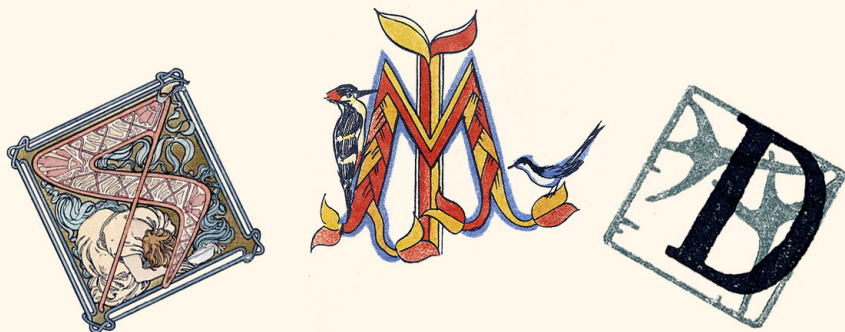

PŘÍBĚHY KNIH II

Jana Kozáková

Městská knihovna v Praze

půjčuje

knihy, audioknihy,
obrazy, deskové hry...

nabízí prostory pro

samostatné studium,
skupinová setkání,
přednášky, konference...

pořádá

autorská čtení, přednášky,
koncerty, filmové projekce,
akce pro děti...

poskytuje online služby

e-knihy, digitalizované dokumenty,
přednášky, kurzy...

podporuje tvoření v kreativních dílnách

DOK16 pro práci se dřevem a papírem
Atelier pro šití a vyšívání

Suterén pro 3D tisk, knižní vazbu, kaligrafii a pyrografii

mlp.cz
e-knihovna.cz
knihovna@mlp.cz
facebook.com/knihovna

Příběhy knih II

Poklady z Oddělení vzácných tisků

Městské knihovny v Praze

Jana Kozáková

Znění tohoto textu odpovídá rukopisu díla Příběhy knih II, poskytnutému autorkou. Pro potřeby vydání v Městské knihovně v Praze byl text redakčně zpracován.

§

Text díla (Jana Kozáková: Příběhy knih II), publikovaného [Městskou knihovnou v Praze](#), je vázán autorskými právy a jeho použití je definováno [Autorským zákonem](#) č. 121/2000 Sb.

Vydání (obálka, upoutávka, citační stránka a grafická úprava), jehož autorem je Městská knihovna v Praze, podléhá licenci [Creative Commons Uvedte autora-Nevyžívejte dílo komerčně-Zachovejte licenci 3.0 Česko](#).

Verze 1.0 z 25. 4. 2025.

OBSAH

František Heber – zakladatel české vědy o hradech	7
Ptáci Ameriky – největší kniha Městské knihovny v Praze	13
Merianova Topografie – jedinečné dílo 17. století	20
Jak to bylo s prvními ilustracemi k Babičce	26
Babička, kterou čtenáři odmítli	33
Pohorská vesnice z knihovny pouze pro ženy	39
Po stopách Krameriových novin	44
Herkomman – patron nepoctivých právníků	48
Dějiny osmanské říše z Havlíčkovy knihovny	55
První encyklopedie českých učenců a umělců	64
Úvod k babení – „bible“ pro porodníky a porodní báby	73
Obrazy horské zimní krásy	80
Legionářský tisk o lyžařství	87
Krakatit z knihovny významného diplomata	93
Bezručovy Slezské písně v úpravě Vojtěcha Preissiga	99
Ani labuť ani Lůna	106
Sirotám příbramským	114
Otčenáš zahalený do zednářských symbolů	120
Balada dětská v úpravě Jaroslava Boudy	128
Obrázková dějepisná čítanka Spojených států	136
O smutném osudu jedné výjimečné knihovny	143
Abeceda duševního prázdna	152

Stejně jako v prvním dílu Příběhů knih, který vyšel v roce 2023, se na následujících stranách setkáme s některými zajímavými tituly uloženými v depozitáři Oddělení vzácných tisků. To je to místo Městské knihovny v Praze, kde jsou shromážděné naše nejstarší a nejcennější knihy. Když jsem na konci roku 2022 dokončovala první soubor jejich příběhů, netušila jsem, že se mi tak brzy podaří nasbírat další. A to náš depozitář zdaleka nevydal všechna svá tajemství. Stává se, že otevřete na první pohled nezajímavou knihu – a čeká vás překvapení: věnování slavného českého spisovatele významnému diplomatu, razítko knihovny, o jejíž existenci se neví a která již dávno zmizela v propadlišti dějin, nebo vlastnoruční podpis Karla Havlíčka Borovského. A vždy se s nimi vynoří i spousta otázek. Ta první, která mě pokaždé napadne, je, jak se k nám kniha dostala. Málokdy se povede najít odpověď. O to radostnější je, pokud se to podaří. A při hledání té odpovědi se mnohdy navíc poodkryje dnes již pozapomenutá historie nejen naší knihovny, ale i jiných knihoven či soukromých sbírek.

Příběhy knih však nejsou jen o tom, komu jednotlivé výtisky patřily nebo kterýma rukama prošly. Někdy i okolnosti vzniku díla upoutají pozornost – neštěstí v dole, posedlost hrady a zámky nebo snaha podívat se na básníka při příležitosti jeho výročí z jiného, netradičního úhlu... Snad některý z těch podivuhodných knižních osudů zaujme i vás.

Jana Kozáková
Vedoucí Oddělení vzácných tisků

František Heber – zakladatel české vědy o hradech

V Oddělení vzácných tisků máme jedno ze základních děl 19. století – sedmidílný soubor nazvaný *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser* (České hrady, zámky a tvrze) od Františka Alexandra Hebera. Autor zde jako první u nás systematicky popsal a zdokumentoval česká panovnická a šlechtická sídla. Tato práce je navíc zajímavá i tím, že ji nevytvořil žádný historik, ale ryzí amatér, pro kterého byly české hrady přímo vášní. A přesto se dílo stalo základem české kastelologie.

František Alexandr Heber se narodil v roce 1815 v třebekovské hájovně nedaleko Plas jako jediný syn německého hajného Jana Hebera. Jeho otec bohužel předčasně zemřel, a tak musel František opustit školu v Plzni, kterou navštěvoval. Vyučil se v obchodě a poté, co se oženil, převzal obchod své tchyně ve Zbiroze. Jeho vedení však brzy předal manželce, aby mohl realizovat svůj životní cíl: zdokumentovat všechny naše hrady, zámky a tvrze. Začal intenzivně sbírat podklady pro svou práci. Navštěvoval šlechtické archivy, fary (mnozí faráři byli velkými znalci místní historie), zachycoval pověsti vyprávěné místními občany, ale hlavně putoval po hradech se skicákem a metrem. Postupně se mladý nadšenec vypracoval ve zdatného kreslíře. Jeho cílem bylo vytvořit dílo velmi podobné knize *Die Ritterburgen und Bergschlösser Deutschlands*, kterou v Německu napsal Kaspar Friedrich Gottschalck. Stejně jako u německého kolegy začíná každá kapitola věnovaná jednomu sídlu krátkou romantickou básní, pak následuje popis krajiny a samotného hradu či zámku a jeho historie. Na konec autor zařadil pověsti, které se k památce vztahují.

Když měl František shromážděný materiál k prvnímu dílu, obrátil se na pražského nakladatele Gottlieba Haase, zda by mu jej nevytiskl. Ten však nedlouho předtím vydal práci historika Wolfganga Adolpha Gerleho¹ také věnovanou českým hradům, a tak mladého neznámého autora odmítl. Heber ale uspěl u jiného nakladatele, kterým byl Karel Vilém Medau, průkopník litografie a dřevorytu u nás. Medau mu vydal v roce 1843 první díl s podmínkou, že pokud nebude kniha úspěšná, od vydávání dalších dílů upustí. To se naštěstí nestalo. V předmluvě k druhému dílu Heber uvádí, že jej František Palacký, kterému se práce líbila, přesvědčil, aby zhotovoval půdorysy, protože jsou podle něj nesmírně důležité. A v tom se nemýlil. Heber původně počítal se šesti svazky, ale jak přibýval materiál, nakonec dílo rozvrhl na devět dílů. Uspořádány jsou podle toho, jak se mu podařilo shromáždit materiál.

O tom, jaký byl život mladého nadšence, píše Irena Bukačová v předmluvě k českému vydání *Českých hradů, zámků a tvrzí* z roku 2002:

„Snaha o komplexní soupis všech památek, dnes bychom řekli panských sídel, hnala Hebera na cestu za každého počasí, neúnavně stoupal do vrchů, opisoval archiválie, poslouchal pověsti, bez odpočinku a téměř bez prostředků se vydával na dlouhé letní pouti, aby je vystřídal zimním pobytem ve studovnách a archivech.“

Tento způsob života si bohužel vyžádal svou daň. Heber zemřel zřejmě zcela vyčerpan v pouhých 34 letech. O jeho smrti se dochoval záznam v pamětní knize, který pořídil náchodský děkan:

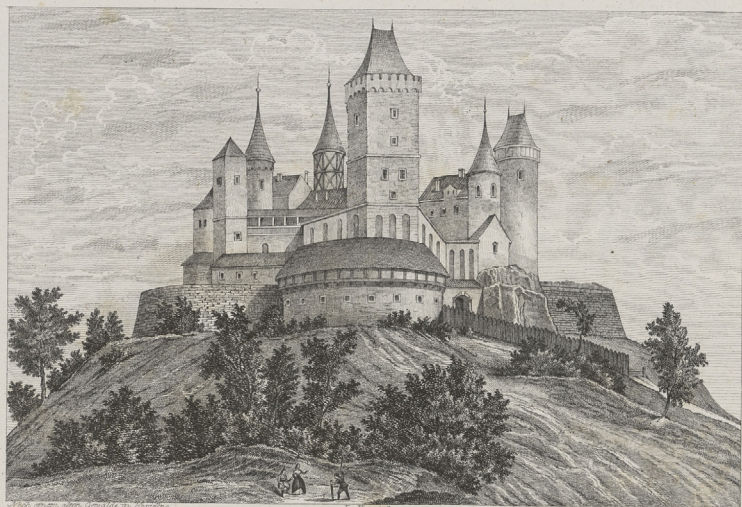
1 GERLE, Wolfgang. *Historischer Bildersaal der Vorzeit Böhmens*. Prag: Aus der k. k. Hofbuchdruckerei, 1823.

„Dne 29. července [1849] zemřel v Náchodě František Heber, který se zabýval s velkou oddaností dějinami naší vlasti a popisem hradů a zámků v Království českém. Zemřel na následky chrlení krve, které jej zastihlo, když právě kreslil a popisoval náchodský zámek.“

Z devítidílného Heberova souboru vyšlo v letech 1843–1849 jen sedm dílů. V nich stihl tento vášnivý milovník památek popsat a namalovat celkem 586 hradů, zámků a tvrzí, u 193 pořídil i jejich půdorys. A právě v tom je jeho prvenství. Zachycení podoby staveb, jak vypadaly před 180 lety, je dnes pro památkáře nesmírně důležité. Heberovo průkopnické a svým rozsahem úctyhodné dílo bohužel zastínila rozsáhlá encyklopedie Augusta Sedláčka *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, která začala vycházet v roce 1882. Jedním z důvodů, proč se tak stalo, je bezesporu i fakt, že Heber pocházel z německé rodiny a psal německy. Málo se ví, že to však byly právě Heberovy „hrady“, ze kterých Sedláček při psaní svého slavného topografického díla čerpal. Na české vydání Heberovy encyklopedie si čtenáři museli počkat dlouhých 160 let. Od roku 2002 ji vydává v českém překladu nakladatelství Argo. A je to jen dobře. Toto podivuhodné dílo jednoho nadšence snad bude konečně oceněno tak, jak si zaslouží.

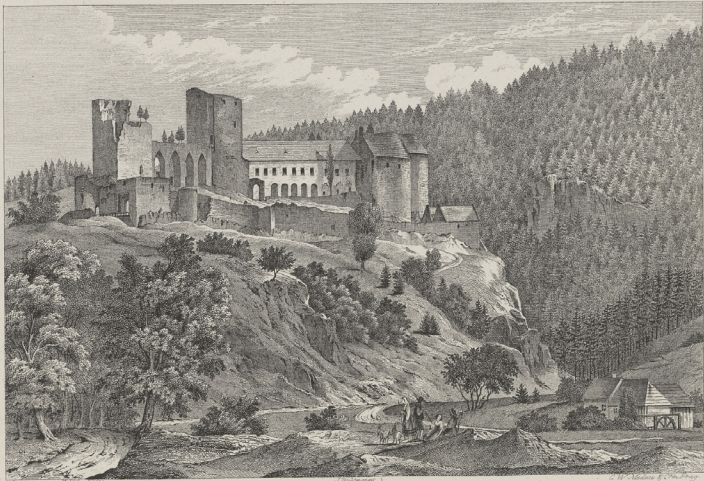
HEBER, Franz Alexander. *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser*.
Prag: Medau und Comp., 1843–1849.

Signatura: I H 3786 až VII H 3786

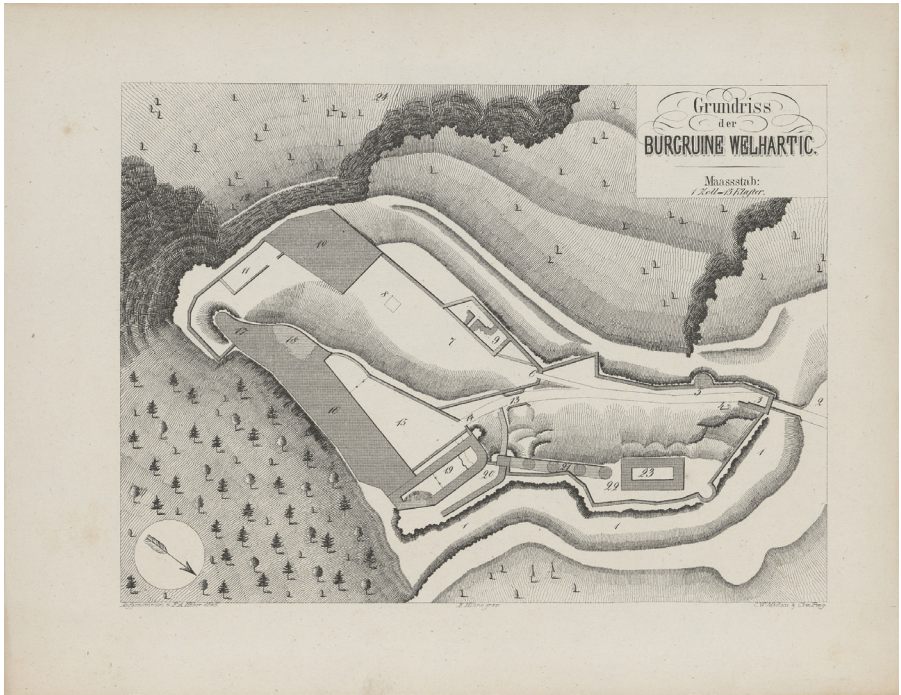
Weliš im Jahre 1650.

Hrad Veliš

Velhartice von der Westseite!

Hrad Velhartice

Situační plán hradu Velhartice

Ptáci Ameriky - největší kniha Městské knihovny v Praze

V roce 1972 vyšla v Lipsku kniha nezvyklého formátu 100 × 70 centimetrů s názvem *The Birds of America* (Ptáci Ameriky). Přináší 20 obrazů z jedinečného monumentálního díla stejného názvu i velikosti, které vytvořil na začátku 19. století malíř a ornitolog John James Audubon (1785–1851). Pojďme si povědět něco o historii tohoto originálního díla, které je považováno za jednu z nejkrásnějších knih 19. století.

Jeho autor John James Audubon se narodil v roce 1785 na Haiti jako nemanželské dítě francouzského námořního důstojníka a jeho kreolské milenkyně. Matka mu brzy po porodu zemřela a později je adoptovali jeho otec a nevlastní matka.

Roku 1803 poslal otec mladého Johna do Ameriky, protože jej chtěl dostat z dosahu Napoleonových verbířů. Měl se zde naučit anglicky a také základům zemědělského hospodaření. John se ale na farmě v Mill Grove v Pensylvánii více než o hospodaření zajímal o lov ptáků, kteří se stali jeho celoživotní vášní. Aby je mohl studovat a dobře nakreslit, musel je střílet. To byl v té době jediný způsob, jak je dobře poznat. Fotografie ještě nebyla vynalezena a dalekohledy byly luxusní záležitostí, a navíc nepříliš dobré kvality. John proto vyvinul originální metodu, jak ptáky věrně zachytit – za pomoci výztuh z drátů a dřeva je vždy nainstaloval tak, aby jejich pózy byly co nejvíce živé. A zřejmě v té době se u něj zrodila myšlenka vytvořit atlas všech ptáků žijících na americkém kontinentu.

Audubon již v Americe zůstal a živil se zde obchodováním. Brzy ale pochopil, že z něj obchodník nebude a že se musí spoléhat na svůj malířský talent. Několik let cestoval po západních a jižních státech

kontinentu a na chleba si vydělával kreslením portrétů. A usilovně pracoval na svém životním snu – atlasu amerických ptáků.

Když tento nadšený ornitolog a malíř shromáždil dostatek kreseb, vydal se v roce 1826 na cestu do Evropy, protože v Americe nenašel nikoho, kdo by byl schopen dílo vydat. Důvod byl prostý – Audubon totiž zamýšlel zobrazit ptáky v jejich životní velikosti. A k tomu potřeboval tisk na papír o rozměru 100 × 70 centimetrů. Právě ona velikost byla důvodem, proč ho američtí nakladatelé odmítali. Ale ani v Anglii, kde se usadil, nebylo vydání tak velké knihy levnou záležitostí. Kresby udivující svou precizností a pestrostí barev, které s sebou Audubon přivezl, vzbudily však mezi Angličany značný ohlas. A to bylo pro malíře povzbuzením. Zamýšlené dílo se rozhodl financovat pomocí průběžného předplatného. Sháněl proto předplatitele v řadách aristokratů, a to nejen v Londýně, ale i v Paříži a samozřejmě také v Americe. Konečně získal dost finančních prostředků a mohl si splnit svůj životní sen.

Dílo vycházelo po číslech od roku 1827 až do roku 1838, kresbu ptáka vždy doprovázel popis včetně výkladu o jeho typickém chování. Audubon v té době podnikl několik cest přes oceán s cílem najít další druhy ptáků. Čtyřdílný atlas obsahuje nakonec celkem 435 ručně kolorovaných tisků, na kterých je vyobrazeno 700 ptáčích druhů v životní velikosti. Některé druhy popsal Audubon úplně poprvé, a dokonce jej několikrát cituje i Charles Darwin ve své slavné knize *O původu druhů*.

Zajímavý je osud měděných desek, ze kterých se obrazy tiskly. Je o nich zmínka v knize s názvem *John James Audubon – Nejslavnější atlas ptáků* od Duffa Hart-Davise, která u nás vyšla v roce 2005. Matrice byly v roce 1839 dopraveny do New Yorku a uloženy ve skladišti, které zachvátil v roce 1845 požár. Některé tak byly nenávratně zničeny. Pro zbylých 350 postavil Audubonův syn na zahradě u svého domu

malý domek. Osmnáct let po malířově smrti, v roce 1869, se Audubonova vdova dostala do finančních problémů a rozhodla se tyto desky prodat. Protože se ale nenašla žádná veřejná instituce, která by je koupila, prodala je na váhu jako odpadní kov. Naštěstí si dělník při jejich nakládání do pece všiml rytiny ptačí nohy a 68 desek zachránil. Ředitel slévárny je pak věnoval několika americkým institucím.

První velkoformátové vydání *Ptáků Ameriky* dnes patří k nejdražším knihám na světě. Dochovalo se jich totiž velice málo, a to nejen kvůli jejich formátu, ale i proto, že náklad byl velmi malý – nepřesáhl 200 výtisků. Kompletní soubor všech čtyř dílů má jen několik veřejných institucí na světě. Jen pro představu, v roce 2018 se první díl v New Yorku vydražil za 9,8 milionu dolarů. V 19. století pak vznikla další vydání tohoto atlasu, ale již v menších formátech. I ta jsou dnes sběrateli velmi vyhledávaná.

Audubonovo jméno je v současnosti známé po celé Americe. V roce 1905 vznikla Národní Audubonova společnost s více než půl milionem členů, která se zpočátku soustřeďovala pouze na péči o ptactvo. Později své aktivity rozšířila na ochranu přírody obecně.

Přestože ilustrace v naší velmi kvalitní kopii již nejsou ručně kolorované (byly pořízeny metodou světlotisku), uchvacují nás svou precizností i krásou barev. Německé faksimile bylo vydáno v tisíci výtiscích, z nichž pět set je číslovaných. Náš výtisk má číslo 468. Kniha *The Birds of America* je jednoznačně největší knihou ve fondu Městské knihovny v Praze. A také jednou z nejkrásnějších.

AUDUBON, John James. *The Birds of America* : eine Auswahl von 20 Taf. als Faksimileausgabe im Lichtdruck. [Vol. 1.]
Leipzig: Edition Leipzig, 1972. 1 sv.

Signatura: HF 148

J. J. AUDUBON

THE BIRDS
OF AMERICA

Obálka

Sova sněžná

Red-bellied Woodpecker
 PICEUS RUBICAPILLUS
 (MILLINER)
 Penns. Virg. N. Car. S. C.
 Common in the Mountains.

Strakapoud

From the collection of the U.S. National Museum, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

Icterus BACIFRONS
BALTIMORE ORIOLE.
Male. (Upper half of the body.)
Female. (Lower half of the body.)

Snovač

Merianova Topografie – jedinečné dílo 17. století

Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae, das ist Beschreibung und eigentliche Abbildung (dále jen *Topografie*) je považována za jednu z nejvýznamnějších a zároveň i nejkrásnějších knih o Českém království ze 17. století. Její název lze přeložit jako *Topografie Čech, Moravy a Slezska, popis a skutečné vyobrazení*. V roce 1650 ji vydal Matthäus Merian (1593–1650), významný rytec a nakladatel švýcarského původu, trvale usazený v Německu. Dílna Matthäuse Meriana a jeho rodinných následovníků se proslavila vydáváním monumentálních mnohasvazkových edic, které byly pro tehdejší společnost úplnou novinkou a dodnes okouzlují čtenáře svojí nadčasovostí, precizností a uměleckou kvalitou.

Kniha je součástí rozsáhlého německy psaného souboru s názvem *Topographia* o jednatřiceti svazcích, popisujícího země Evropy, které byly v té době součástí Svaté říše římské. Dílo vycházelo ve Frankfurtu v letech 1642–1688. Díl věnovaný Českému království vyšel poprvé v roce 1650 a zachycuje i historické Slezsko, které patřilo až do doby vlády Marie Terezie k našemu území.

Autorem textové části je ulmský pedagog Martin Zeiller (1589–1661), kterého si Merian vybral pro rychlost a lehkost, s jakou zpracovával nashromážděný historicko-topografický materiál do úplných, velmi dobře čtivých textů. Ale co je na celém souboru nejzajímavější, je jeho obrazový doprovod. V díle je na svou dobu neuvěřitelných 2142 vedut a 92 map. V naší *Topografii* najdeme 34 plánů a pohledů na města z Merianovy rytecké dílny a tři mapy. Všechny rytiny se vyznačují nejen krásou, ale i přes-

ností a smyslem pro detail. Proto jsou tato vyobrazení našich měst dnes velmi cenným zdrojem informací pro historiky. I nejstarší plán Prahy je právě z této knihy. A protože se autorská práva v té době neřešila, byl později překreslován do kartografických děl jiných autorů. Fascinující jsou vedle klasických vedut i vyobrazení měst z ptačí perspektivy. Pro Meriana bylo typické, že své veduty doplňoval nějakým zajímavým detailem umístěným v popředí, čímž neosobní grafiky svým způsobem polidšťoval. V případě pohledu na Prahu najdeme v popředí skupinku lidí a vedle ní pejska v charakteristickém podřepu.

Merian se rozhodl do dílu věnovaného Českému království zařadit i Hollarovu vedutu Prahy, která přináší pohled na město ze svahu Petřína. Teprve čtyřicetiletý Václav Hollar se v roce 1631 usadil ve Frankfurtu nad Mohanem a začal se u tehdy již slavného Meriana učit. Možná že právě zde si osvojil onu preciznost, charakteristickou pro Merianovy práce. Hollarova veduta zachycuje Prahu v roce 1636, kdy zde krátkou dobu pobýval. Rytina Prahy vyšla samostatně v Antverpách v roce 1649. Tato grafika, která se řadí k nejkrásnějším historickým vyobrazením našeho hlavního města, vyniká i obdivuhodnou přesností, s jakou zaznamenává jednotlivé stavby.

Ještě jsme ale nezmínili ona tři kartografická díla. Každá ze tří kapitol věnovaných historickým zemím Království českého je uvozena samostatnou mapou. Nevíme, která mapa posloužila Merianovi jako vzor pro vyobrazení Čech. U Slezska to bylo Helwigovo zobrazení Slezska a u Moravy si vzal Merian za předlohu jednu z verzí Komenského mapy Čech. Komenský vytvořil podrobnou mapu Moravy pro knihu o moravských dějinách nazvanou *O moravských starožitnostech*. Ta ovšem nikdy nevyšla a ani její rukopis se bohužel nedochoval. Komenského mapa se ale dočkala řady

verzí. Možná i proto, že byla velmi detailní. Zachycovala mimo jiné též vinice, sklárny, léčivé prameny či doly.

Naši *Topografii* máme od roku 2011, kdy jsme ji zakoupili v jednom z českých antikvariátů. Jedná se o první vydání z roku 1650, svázané do pergamenu. O pravosti prvního vydání svědčí tisková chyba na prvním řádku páté strany. V 17. století bylo běžnou praxí, že se úspěšné tituly vydávaly vícekrát, často i po desetiletích, aniž by se změnilo datum uvedené na titulní straně. Jednotlivá vydání se dají odlišit právě podle tiskových chyb.

A ještě jedna zajímavost se k našemu exempláři váže. Na první straně knihy je otištěno razítko s erbem šlechtického rodu, který ji kdysi vlastnil. O který rod šlo, se nám nepodařilo zjistit. Je velmi pravděpodobné, že již zanikl.

MERIAN, Matthaeus. *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae : das ist Beschreibung und eigentliche Abbildung der vornehmsten und bekandtisten Stätte und Plätze in dem Königreich Boheim und einverleibten Landern, Mähren und Schlesien / an tag gegeben unndt verlegt durch Matthäus Merian, [text] Martin Zeiller.* Frankfurt: Matthaeum Merian, 1650. 192 stran, 37 mědirytin.

Signatura: H 3928

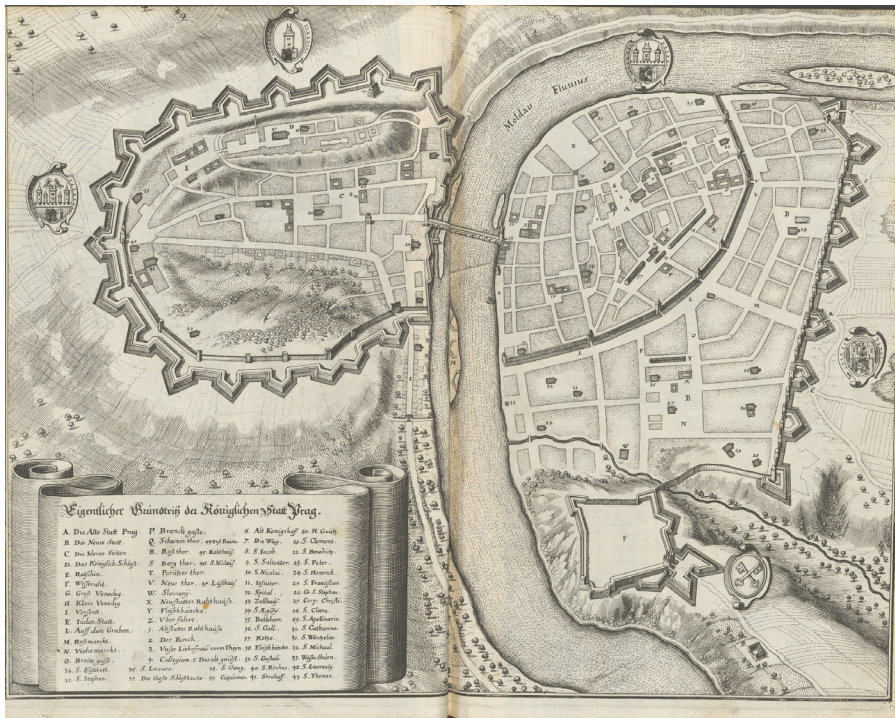

M. 2.
TOPOGRAPHIA
BOHEMIAE MORAVIAE
ET SILESIAE

das ist
Beschreibung und eigent-
liche Abbildung der vör-
nehmsten und belandtesten
Stätte und Plätze in dem Kö-
nigreich Bohem und in der
Graubtschafft Mähren, und
Schlesien.
Den Tag gegeben und verlegt
durch
Matthaeum Merian
In Franckfurt.
16. 50.

Cum privilegio Sac. Caesar. Majestatis.

Titulní list

Nejstarší známý plán Prahy

Merianova veduta Prahy

Hollarova veduta Prahy

Jak to bylo s prvními ilustracemi k *Babičce*

Babička, první velká původní próza Boženy Němcové (1820–1862), vycházela poprvé (po sešitech) u pražského nakladatele Jaroslava Pospíšila, který spisovatelce už dříve vydal *Národní báchorky a pověsti*. Zřejmě i příznivý ohlas těchto pohádek přispěl k tomu, že se Pospíšil odhodlal nový rukopis přijmout. První sešit románu se objevil v květnu 1855. Nakladatel se takticky rozhodl pro sešitovou edici (celkem byly čtyři), aby ji mohl v případě neúspěchu ukončit. To se naštěstí nestalo, román byl čtenáři přijat velmi dobře a i kritiky se o něm vyjadřovaly pochvalně. Ještě tentýž rok ho proto nakladatel Pospíšil vydal jako knihu. Ze sešitků se bohužel žádný nedochoval.

Jak to ale bylo s první ilustrovanou *Babičkou*? Dnes už málokdo ví, že první ilustrace *Babičky* se objevily spolu s textem v německy psaném časopise *Erinnerungen* (česky Vzpomínky), který měl podtitul Rakouský beletristický měsíčník. Tento oblíbený časopis vycházel v té době už přes dvacet let a vydával jej pražský nakladatel Carl Bellmann, který jej převzal od známého nakladatele Medaua.

Babička byla publikována v tomto rakouském časopise od ledna do března roku 1858 ve zkrácené podobě. Bellmann Němcové slíbil, že dílo vydá také samostatně, proto nechal pořídit ilustrace. Třeba i to byl důvod, proč spisovatelka souhlasila s tím, že román bude, pokud jde o rozsah, upraven do podoby vyhovující potřebám měsíčníku. Překladačem textu do němčiny byl Jan Ohéřal, který v časopise pracoval jako redaktor. Možná to byl někdo z Boženiných přátel, kdo přiměl Ohéřala k zařazení jejího románu do tohoto časopisu.

„Pan Ohéral chodí ke mně s překladem *Babičky* a *Mánes* s ilustracemi. – Už polovic hotovo, ale v samých *Erinnerunkách* se mnoho vynechá, protože by to bylo do kolika čísel, ale Bellmann ji vydá o sobě co knihu a ty ilustrace přidá. – Ale Václave, nebude to přece jen česká *Babička*.“

Tak si povzdychla Němcová v jednom z dopisů adresovaných svému příteli Václavu Čenku Bendlovi. O tomto listě se zmiňuje literární historička Jaroslava Janáčková v komentáři k vydání *Babičky* z roku 1999.²

Na překladu *Babičky* do němčiny se tehdy podílela sama spisovatelka. Je docela pochopitelné, že s převodem některých výrazů do němčiny musela Němcová vypomoci. V knize je totiž řada slov svázaných s čistě venkovským životem, se kterými si překladatel zjevně nevěděl rady. A ona na venkově vyrostla.

Zkrácení textu vyřešila Božena Němcová tak, že vypustila kapitoly devět až patnáct. To bylo určitě na škodu, ale autorka si uvědomovala, že jinak by se román do časopisu nedostal. Žila bez stálého příjmu a potřebovala každý krejcar. Především to ale byla pro ni jedinečná příležitost představit toto své dílo německy mluvícím obyvatelům, kterých u nás v 19. století nebylo málo. A pak tu byl příslib, že Bellmann vydá *Babičku* samostatně v němčině. Nakladatel však bohužel tento svůj slib nedodržel.

Zkrácený román vyšel ve třech po sobě jdoucích číslech a každou sekvenci doprovázela jedna půlstránková ilustrace (xylografie) tehdy třicetiletého Quida Mánesa (1828–1880), mladšího bratra Josefa Mánesa. Protože Quido Mánes není pod ilustracemi

2 NĚMCOVÁ, Božena. *Babička* [komentář Jaroslava Janáčková]. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.

podepsán, byly obrázky připisovány Josefovi. Až když vyšla o něco později v časopise *Světobzor* první samostatná ilustrace k *Babičce* s Quidovým podpisem, bylo jeho autorství potvrzeno. Je zajímavé, že autorka je v časopise *Erinnerungen* uvedena jen v poznámce pod čarou, a to jako Božena Němec.

První české ilustrované vydání tohoto slavného díla se objevilo na pultech našich knihkupectví až o třiatřicet let později. Vydal jej pražský nakladatel I. L. Kober v roce 1891 a výtvarný doprovod k němu vytvořil Karel Štapfer. Ten se stal později uznávaným divadelním výtvarníkem. Ilustrátorů *Babičky* se od té doby vyrojila celá řada. Asi nejvíc se do srdcí čtenářů zapsal svými ilustracemi Adolf Kašpar. Jeho *Babička* se poprvé objevila v roce 1903 a vlastně se vydává dodnes. Je s podivem, že na Quida Mánesa si žádný z našich nakladatelů už nevzpomněl.

Erinnerungen : Oesterreichische belletristische Monatschrift. Achtunddreissigster Jahrgang.

Prag: Carl Bellmanns Verlag, 1858.

Signatura: 1858 H 1790

Erinnerungen.

Österreichische belletristische Monatschrift.

Redigirt unter Verantwortlichkeit

von

W. Ernst.

Abthunddreissigster Jahrgang.

APEROUČKA

Prag.

Carl Bellmann's Verlag.

1858.

Titulní list

Das Großmütterchen.

(Bilder aus dem Volksleben. *)

Darum siehst Du, daß die Armen nicht so ganz elend sind, wie wir uns denken; sie haben wirklich mehr Paradies, als wir uns einbilden und selbst begreifen!

Guglow, Ritter vom Gfrie.

Es ist schon lange, lange her, als ich zum letzten Male in dieß liebe, milde Antlitz sah, als ich diese blasse Wangen voller Kanten in dieß, in das hane Auge blickte, in dem sich so viel Güte und Liebe offenbarte; es ist lange her, als mich zum letzten Male ihre alten

*) Die Verfasserin des „Großmütterchen“ (Babicka), Frau Dojena Kerner, eine geistvolle böhmische Schriftstellerin, hat in ihrem Vaterlande durch dieses Werk eine große Popularität erlangt. Sie hat zu unserer Uebersetzung ihre Zustimmung erteilt und war dabei dem Uebersetzer, dem Redacteur dieser Zeitschrift, bis jetzt zur Hand. Die meistverkaufteste Schilderung des

Erinnerungen. Januar 1858.

Hände segneten! Die gute Großmutter ist nicht mehr. Sie ruht längst in der kühlen Erde!

Mir jedoch starb sie nicht. Ihr Bild ist eingepreßt in meine Seele mit aller seiner Verhaftigkeit, und so lange diese gesund bleibt, so lange wird es in ihr leben! Könnte ich als Meisterin den Pinsel führen, ich würde Dich, liebes Großmütterchen, anders verberlichen; aber dieser Schattenschiff mit der Feder entworfen — nun ich weiß es nicht, ob er irgend Jemand gefallen wird.

Du aber pflegtest immer zu sagen: „Moch

Boßlebens in seiner innersten Tiefe und seiner tiefsten Poesie gelang ihr durch eine eile Einladung in der Sprache, „Großmütterchen“ ist eine Darstellung des Lebens am Lande, die sich uns als eine Art Noelle darstellt und in ihrer Tendenz dem gewählten Motto aus Guglow's berühmtem Werke entspricht. Die Uebersetzung wollte die Natur des Originalen in Wort und Geist möglichst treu nachden. Das Original ist der Frau Großin Leonore von Kanuth gewidmet.

fell Jener geboren werden für die Welt, der in ihr allen Leuten gefällt.“ Genug davon, wenn sich nur einige Leser finden, welche mit derselben Liebe von Dir lesen werden, mit welcher ich von Dir schreibe.

1.

Großmütterchen hatte einen Sohn und zwei Töchter. Die älteste lebte viele Jahre bei Verwandten in Wien. Nach ihrer Hochzeit kam die andere an ihre Stelle. Der Sohn, ein Handwerker, war gleichfalls selbstständig geworden; er hatte einem Stadthändchen zugeheiratet. Die Großmutter wohnte in einem Gebirgsdorfe amwei der schlesischen Grenze; sie lebte zufrieden in der kleinen Hütte mit der alten Elise, die ihres Alters war und schon bei ihren Eltern im Dienste stand.

Sie war in ihrem Stübchen nicht einsam; alle Dorfbewohner waren ihr Bruder und Schwestern; sie war ihnen Mutter und Kath.

1

Leden 1858

Přijezd babičky na Staré Bělídlo

Der Besuch der Fürstin.

Das Großmütterchen.

Bilder aus dem Volkleben. *)

„Der Herr blieb bei uns stehen und frug, wohin wir wollten und was wir trugen. Die Gevatterin antwortete, daß wir die Waare zum Verkaufe noch Weg brähten. Was das für eine Waare sei, frug er weiter. „Wollbeden, lieber Herr, zum Andeszen, vielleicht gefällt Ihnen eine oder die andere,“ sagte Frau Nowotny, band schnell das Bad auf und breitete eine auf dem Holzstöße aus.

*) Fortsetzung zum selbner Hefte.

Erinnerungen, Februar 1858.

Die Gevatterin war zur Stelle eine recht wackere Frau, aber wenn sie an's Verkaufen kam, wurde sie bis zum Erbrechen redselig. „Das arbeitet Dein Mann, nicht wahr?“ befragte sie wieder der Herr.

„Er hatte sonst gearbeitet, goldenes Herrchen, aber zur Ernte sind es zwei Jahre, wo's mit ihm zu Ende war. Er bekam die Schwindlicht. Ich sah manchmal zum Verstaube und lernte wehen und jetzt kommt mir das zu fluten. Ich sage immer zu Madlene: lerne mit, Madlene, was Du erlernst, das vermag Dir nicht einmal der Bittel zu nehmen.“

„Ist das Deine Tochter?“ frug der Herr weiter.

„Nein, es ist die der Gevatterin. Jedoch hilft sie mir zuweilen. Sie ist zwar klein, aber sehet nicht darauf, denn sie ist frisch und fest und blühschnell zur Arbeit; viele Decke machte sie ganz allein fertig.“

„Der Herr klopfte mir auf die Schulter und sah mich freundlich an: mein Letzttag sah ich nicht so schöne blaue Augen, sie waren nicht anders, wie Kernblumen. Er warnte sich zur Gevatterin mit der Frage, ob sie kinderlos sei.

„Ich habe einen Sohn in der Lehre zu Reichenau, Gott verlieh ihm die Gabe des heiligen Geistes, er lernt spielend, singt am Chöre recht hübsch, ich möchte daher manchen

Únor 1858
Návštěva komtesy

Abend vor Christiandens Hochzeit. — Das Kranzbinden.

Das Großmütterchen.

Bilder aus dem Volkstheater. *)

Die Fürstin sprach mit dem Jäger und mit Johann über allerlei und freug endlich, ob es in der Gegend viele Wildbische gebe.

„Ich habe noch zwei solche Stiehbäben; es waren ihrer drei. Den dümmsten habe ich einige Male gefasst, nun liegt er daheim; aber die zwei sind verdammn lang, man kann sie nicht freigen, außer wenn ich ihnen einige

*) Freisügung und Schluß zum früheren Bilde.
Erinnerungen. März 1858.

Schrotkörner in den Leib jagte. Der Herr Oberförster besteht mir dies zwar immer, aber man muß sich wohl bedenken, ehe man einem Gafeln zu Liebe einen Menschen zum Krüppel macht.“

„Ich will nicht, daß Sie es je thun,“ sagte die Fürstin.

„Ich meine auch, daß die gnädige Herrschaft einer solchen Kleinigkeit wegen nicht verarmen wird, und auf das Hochwild wagt sich der Wildbische im Reviere nicht.“

„Ich höre, daß wir das Volk in den Wäldern Bisches ficht?“ fragte die Fürstin.

„Nun,“ antwortete der Jäger, „ich diene der gnädigen Herrschaft schon hübsche Paar

Jahre, doch der Schaden, den mir die Leute in dieser Zeit in den Wäldern angerichtet, ist nicht so beträchtlich. Man spricht viel, ich könnte zum Beifpiele einige Stämme im Jahre fällen und verkaufen, und wenn ich sie nicht flüchtig zu verrechnen vermöchte, würde ich sagen; es wurde gestohlen. Wozu sich jedoch das Grevissen mit Zug und Feug belassen? Wenn im Herbst die Hocherinnen um die Streu und die armen Leute um's Holz kommen, so bin ich in der Nähe; ich donnere, daß der Wald zittert, damit sie sich fürchten und keinen Schaden verursachen; aber soll ich ein altes Mütterchen bald tobttschlagen, wenn es ein stärkeres Weisig nimmt, wie's

Březen 1858

Večer před Kristlinou svatbou – vítí věnečku

Babička, kterou čtenáři odmítli

O tom, že *Babička* Boženy Němcové patří už od svého prvního vydání v roce 1855 k nejpobulárnějším českým knihám, není třeba pochybovat. Z první poloviny 20. století ale pochází jedna verze *Babičky*, kterou čtenáři nepřijali. Otakar Štorch-Marien, majitel nakladatelství Aventinum, se na počátku dvacátých let 20. století rozhodl oslovit mladého malíře Václava Špálu (1885–1946), aby vytvořil k této české klasice ilustrace, které by byly v souladu s moderní dobou. Ilustrátorů naší „národní knihy“, jak ji někdo nedávno nazval, se na začátku minulého století vyrojila spousta, ale všechny zastínil Adolf Kašpar. Když v roce 1903 vydala Česká grafická unie *Babičku* s Kašparovými realistickými obrázky v pastelových barvách, čtenáři byli nadšeni. Od té doby vydávala Unie knihu znovu a znovu.

Štorch-Marien ale chtěl něco jiného – *Babičku* moderní. Špála nabídku velmi rád přijal. Byla to první kniha, kterou mohl ilustrovat. V krajině, kde naše nejslavnější spisovatelka trávila své dětství, namaloval řadu expresivních ilustrací, ve kterých rozpoznáváme vliv kubismu. Jenže Otakar-Štorch Marien chtěl ušetřit, a tak se rozhodl vydat *Babičku* v černobílém provedení. Syté barvy doplňující černou linii, tak typické pro Špálovu ruku, tu chyběly. Kniha se objevila na podzim roku 1923 v celkovém nákladu 1000 výtisků. Jenže čtenářům ani kritikům se nelíbila. *Babička* vyobrazená na obálce s výrazným orlím nosem mnohým připomínala spíše starou indiánku. Navíc v černobílé verzi je mnohdy těžké poznat, co obrázky představují. Kladně knihu přijalo jen několik kritiků, kteří vesměs patřili ke Špálovým

přátelům. Jak to tenkrát bylo, popisuje český literární vědec Eduard Burget v článku „Prznitelé“ národní klasiky v časopise *Dějiny a současnost*.³

„Zprznil jste naše nekrásnější literární dílo a mělo by Vám být zakázáno vydávat knihy! [...] Zakazuji si, abyste mi posílal další své prospekty. Blázna si ze sebe a svých odběratelů dělat nenechám. Jak jste se mohl opovážit takhle zhanobit naši Babičku.“

Podobné byly reakce i těch, kteří si knihu objednali. Již zmíněný autor článku uvádí, že nakladatel expedoval bezprostředně po vydání 660 objednávek, z nichž se mu – spolu se znechucenými dopisy – během pouhých dvou týdnů vrátilo 440 zpátky. Trvalo prý celých deset let, než se kniha rozprodala.

Zkrátka, český čtenář je konzervativní, a když už si na něco zvykne, nerad přijímá novoty. Není pochyby o tom, že toto Špálovo dílo předstihlo svou dobu. *Babička* s jeho ilustracemi vyšla podruhé až o téměř čtyřicet let později a tentokrát ji čtenáři akceptovali. Je ale nutno říci, že to už – bylo to v roce 1961 – měla podobu, kterou Špála od počátku zamýšlel. Byla barevná. A pro velký úspěch se na konci šedesátých let objevila na pultech našich knihkupectví ještě jednou. Čas prověřil kvalitu Špálova díla. Tento umělec je dnes považován za jednoho z nejosobitějších malířů českého moderního umění první poloviny 20. století. Je škoda, že se druhého vydání *Babičky* nedožil. Zemřel totiž brzy po druhé světové válce. Jistě by z něj měl radost.

3 BURGET, Eduard. „Prznitelé“ národní klasiky. In: *Dějiny a současnost*, 2007, č. 8.

NĚMCOVÁ, Božena. *Babička : obrazy venkovského života*; kresby
Václav Špála.

Praha: Štorch-Marien, 1923. 172 stran (Aventinum; sv. 59).

Signatura: 59 B 6715

BOŽENA NĚMCOVÁ
BABIKČKA

KRESLIL VÁCLAV ŠPÁLA
AVENTINUM PRAHA

Černobílá ilustrace

Barevná ilustrace

Reprodukce pochází z knihy z fondu Národního muzea
(Božena Němcová. *Babička*. Praha: Odeon, 1968. Str. 151. Sig. 171 D 00080)

Pohorská vesnice z knihovny pouze pro ženy

Mezi první vydání našich klasiků, která pietně uchováváme v Oddělení vzácných tisků, patří i román Boženy Němcové *Pohorská vesnice*. Kniha vyšla v roce 1856 u pražské nakladatelky Kateřiny Jeřábkové. Literární historik Miloslav Novotný ve spisovatelčině monografii z roku 1941 uvádí, že Němcová považovala *Pohorskou vesnici* za svou nejlepší práci. V tom se ale mýlila. *Pohorská vesnice* zdaleka nedosáhla u čtenářů takové obliby jako její nesmrtelný román *Babička*, který spatřil světlo světa jen o rok dříve. Možná to bylo dáno tím, že se autorka snažila na sebe naroubovat dvě přece jen poněkud odlišná prostředí – Chodsko, kde nějaký čas žila, a Slovensko, kam tak ráda jezdila. Důvod nižší oblíbenosti románu je spatřován i ve velkém množství pasáží, kde se mluví nářečím.

V *Pohorské vesnici*, situované do blízkosti hranic s Bavorskem, najdeme zajímavou postavu hraběte Březenského, osvíceného majitele panství. Ten má nezvykle dobrý vztah k slovenským dráteníkům, kteří v tomto kraji pobývají. Předlohou pro tuto postavu byl Němcové hrabě Hanuš Krakowský z Kolowrat, majitel březnického zámku. Ten vzal k sobě nemocného slovenského dráteníka Gallika, o kterého pečoval, a když zemřel, dal mu vystrojit pohřeb. Na březnickém hřbitově najdeme jeho hrob s nápisem: „Ač v cizině, přec mezi bratry.“ V Březnici působil spisovatelčin blízký přítel, lékař Hanuš Jurenka, od kterého se zřejmě Němcová tento příběh dozvěděla.

Na titulním listu naší *Pohorské vesnice* najdeme razítko Ženský klub český – knihovna. Instituce sídlila ve spolkovém domě, který si dal Ženský klub český vystavět na Novém Městě pražském v ulici Ve Smečkách v letech 1931–1933. Byl v něm i prostorný přednáškový sál v suterénu, kde se konaly vzdělávací akce pro ženy. Dnes zde najdeme Činoherní klub. Na stavebních plánech domu č. 594 Ve Smečkách, které jsou uloženy v archivu městské části Prahy 1, můžeme vidět v prvním patře knihovnu s poměrně rozlehlou čítárnou. O osudu této knihovny se bohužel nepodařilo nic bližšího dohledat. V dokumentu České televize z roku 2008 nazvaném *Ženský dům ve Smečkách* historička Dana Musilová říká, že do tohoto domu s výjimkou restaurace v přízemí neměli přístup muži. A to zřejmě platilo i pro knihovnu.

Ženský klub český byl po únoru 1948 rozpuštěn a v roce 1955 dům přešel do vlastnictví československého státu. Zřejmě tehdy došlo i k likvidaci knihovny. Bohužel v té době to nebylo nic neobvyklého. Ve sběrných surovinách často končily knihovny rušených spolků i osob vězněných v komunistických lágrech. Možná se někomu osvícenému této knihy zželelo a přinesl nám ji v roce 1955 ještě spolu s jednou další. Tou je sbírka básní *Tatranská múza s lýrou slovanskou* od Pavla Josefa Šafaříka z roku 1903. O tom, že knihovna ženského spolku nebyla určena mužům, svědčí i ručně psaný lístek na vnitřní desce této knihy:

„Čtenářky milé!

Z ohledu na zdraví při obracení listů nesliňte prstů, nad knihou nekašlete; v nemoci, na lůžku, při jídle, za šera, na slunci nečtěte! Knihu opatřte obalem, který se při výměně odstraní!“

V dnešní době se zdá doporučení ohledně kašláním úsměvné, ale bylo opodstatněné. V té době ještě nebyl lék na tuberkulózu, která se hojně šířila kašláním.

A ještě perlička na závěr. Týká se pražského tiskařského rodu Jeřábků. Tiskárnu na Starém Městě pražském založil již v roce 1686 zakladatel tiskařské dynastie Jan Karel Jeřábek. Kateřina byla její poslední majitelkou, a to až do roku 1861. Později podnik převzala společnost Národní politika a po roce 1945 to bylo nakladatelství Práce. Petr Voit ve své *Encyklopedii knihy* uvádí, že Jeřábkovi byli nejdéle fungující knihtiskařskou dynastií v Čechách.

NĚMCOVÁ, Božena. *Pohorská vesnice : povídka ze života lidu venkovského.*

Praha: Tisk a sklad Kat. Jeřábkové, 1856. 218 stran.

Signatura: HA 668

XII .1.

8 XII. 55

11

Pohorská vesnice.

Povídka ze života lidu venkovského

od

Boženy Němcové.

Motto: Was ist all' die eigensüchtige Verfeinerung der Gefühle gegen einen einzigen Gedankenfunken in eine fremde Seele geworfen? — Das ist mehr werth, als alle noch so sinnreich schwelgerischen Betrachtungen.
Berthold Auerbach.

I.

V Praze 1856.

Tisk a sklad Kat. Jerábkové.

Titulní list

70

Č. 184.

Cenařky milé!

Z ohledu na zdraví
při obírání listů ne-
slíněte prsty, nad kni-
hou nekašlete; v nemoci,
na lůžku, při jídle, při
šera, na slunci nečtete!

Knihu opatřte
obalem, který se při
výměně odtraví!

Knihovní upozornění vlepéné do knihy

Po stopách Krameriových novin

Ve fondu Oddělení vzácných tisků máme jeden ročník *Krameriusových cís. král. vlastenských novin*, významné české tiskoviny konce 18. století. I když nesly název „noviny“, byl to z dnešního pohledu vlastně týdeník. Jeho vydavatelem byl český obrozenec Václav Matěj Kramerius (1753–1808). Noviny vycházely každou sobotu a k dostání byly v České expedici, což bylo nakladatelství a knihkupectví sídlící na Starém Městě pražském v Dominikánské (dnešní Husově) ulici v domě U Tří stříbrných růží.

A o čem se v tomto periodiku vlastně psalo? V prvé řadě tu byla rubrika Váleční příběhové, která zaznamenávala válečné události Evropy. Pak následovaly hlavní polické události doma a v zahraničí a nechyběla ani oznámení nejrůznějšího charakteru. V lednovém čísle našeho ročníku z roku 1798 je např. uveden přehled pražských tržních cen nejdůležitějších obilovin nebo vylosovaná čísla pražské loterie ze 13. ledna. Z pohledu dnešního čtenáře je asi nejzábavnější rubrika Návěští, což je vlastně jakási inzerce. Tady je příklad:

„Jistý student měl to štěstí, že pytlíček s 10 zlatými a 3 krejcarý, v němž také jsou 3 peníze cizí mince, našel a k vyzkoumání vlastníka k tomuto cís. král. ouřadu pořádně odvedl. Kdož tedy tyto peníze ztratil, a svou vlastnost⁴ nazpátek obdržeti žádá, nechť se při zdejším cís. král. ouřadě ohlásí. V Praze dne 4. června 1798.“

4 Majetek.

Do novin Kramerius zařazoval i knižní novinky, které vyšly v jeho nakladatelství Česká expedice. To se zaměřovalo hlavně na velmi oblíbené lidové čtení. Za 16 krejcarů jste si mohli koupit např. *Čarodějníci Megéru aneb Okouzlený zámek pána z Jednorozce*. Kniha měla i velmi lákavý podtitul, kterému nešlo odolat – *Pěkná a velmi kratochvilní historie, při které žádný neusne*. A nechyběla ani anotace:

„Tuto jsou vypsaní příběhové zemana Milforta a slečny Otýlie, jak divné příhody měli, než se za sebe dostali. Obzvláště jest tu představeno lakomství muže bohatého, a nechvalné frejírství muže zletilého a oplchalého, jejichžto všechněch divných příhod dobrá čarodějnice Megéra původem byla.“

Novinové inzeráty jsou vlastně dnes cenné bibliografické záznamy, které mapují produkci významného českého nakladatelství. Wikipedie uvádí, že Kramerius vydal za svůj život přes 80 českých knih, z nichž většinu sám přeložil nebo napsal. Česká expedice, která se stala centrem českého obrozeneckého hnutí, je považována za nejvýznamnější český vydavatelský podnik konce 18. a počátku 19. století.

Historie vydávání českých novin u nás je poměrně zajímavá. Vůbec první české noviny začal v roce 1719 vydávat Karel František Rosenmüller, který na ně získal privilegium od císaře Karla VI. V privilegiu bylo přímo uvedeno, že vydavatel bude získávat a uveřejňovat dobré a pravdivé zprávy, předem přehlédnuté příslušnou cenzurou. Noviny vycházely dvakrát týdně vždy v úterý a v sobotu a jmenovaly se *Outerní (Sobotní) pražské noviny z rozličných zemí a krajin přicházející s obzvláštním jeho císařské a královské Milosti nadáním obdarované*.

Tyto *Pražské poštovské noviny*, jak se časem jejich název zkrátil, vycházely přes 50 let, zanikly až v roce 1772. O třináct let později na ně navázal Jan Ferdinand ze Schönfeldu, který začal v roce 1785 vydávat své *Schönfeldské cís. král. poštovské noviny*. Jejich redakcí pověřil mladého Václava Matěje Krameria, který byl známý svými literárními vlohami a jazykovými schopnostmi. A udělal dobře. Kramerius svými články velmi pozvedl úroveň těchto novin a značně zvýšil i počet jejich odběratelů. Jenže Schönfeld si práce svého redaktora příliš nevážil, a když mu odmítl zvýšit plat, Kramerius odešel a založil si svoje vlastní noviny. Schönfeld musel později svého jednání litovat. Od Krameriova odchodu to totiž šlo s jeho novinami z kopce a po několika letech úplně zanikly. Jan Novotný v nakladatelově monografii uvádí, že se Krameriovi podařilo hned od prvního čísla, které vyšlo 4. 7. 1789, přetáhnout více než polovinu předplatitelů.⁵

Noviny vycházely i po Krameriově smrti v roce 1808, a to až do roku 1821. Na začátku dvacátých let 19. století je Krameriovu prvorozený syn Václav Rodomil Kramerius přejmenoval na *Dopisovatel pro Čechy a Moravany*. Poslední číslo *Dopisovatele* vyšlo v roce 1825.

A ještě jedna zajímavost na konec – v našem svázaném ročníku je razítko Živnostensko-čtenářské jednoty v Karlíně. Ta byla založena již v roce 1844 a patřila k prvním čtenářským spolkům v Evropě.

Kramériusowy Cýs. král. Vlastenské Nowiny. Rok 1798. č. 1 až 51.

W Praze: Česká Expedyce, 1798. 404 stran.

Signatura: 1798 H 1728

5 NOVOTNÝ, Jan: *Václav Matěj Kramerius*. Praha: Melantrich, 1973.

Kraméryusowy
Chř. král. Wlastenště Nowiny.

Roku 1798.

W Sobotu

Řro. 9.

dne 3 Března.

Desátý roční běh.

S nejvyšším císařským královským povolením.

Zprávy z Wlastých zemj po krátkém času budau důlez žitégššj, a pokudž sauz kromným listům wjru dáti můžeme, blzko gest až chwšle, kdezto mocnosti stolice papežště opravdiwé se wgmaw, a Francauzům w gich wmyslu překazý. Kterěz zpráwy z těchto zemj až do dnešního dne přišly, turo z nich paměti hodné wěcy klademe. Při začátku minulého měsíce vnora 8000 Francauzů pod zpráwau Generála Dymasa wtrhlo do Ferrary, kterěz se po domjch a klášterčjch položili. Od toho dne turo pewnost wšsemi potřebami a weličým množstwim střelby zakládali, gažoby nepřátelště obleženj Fobáwání bylo. W papežských kraginách, kdez nýnj Francauzowé a Předalpinští stogj, weliká drachora se rozmáhá, a bida mezzy obywateli proto cyredněgššj gest, poněwadž westkeré toto wogško na swůg penzj howati musęg, y ginak gestě rozličnými poplatky a daněmi nad wvěčej wstřěni gšau. Srdece w rěle bozlestj putá — gaž dokládaj rěz zpráwy — když powážime, že pokolenj lidšské tak wkrutným nátistům podrobiti se musý. — Podle zpráw z Parmy, wšbec tu gšly, že Parmazanský Wywoda swé země Předalpinště swobodně obęg postaupj, a za to země papežště, kterěz po tu dobu pod papežšťkau zpráwau zůstawaj, obdrzj. Tak (prý) o tu wěc Francauzowé a dwůr Španýlšský dohromady se šnesti. Wšak my g

Herkomman – patron nepoctivých právníků

Herkommannus Magnus je jedna z mnoha knih, které nechal vytisknout hrabě František Antonín Špork (1662–1738), zajímavá postava českých dějin. Velmi trefně charakterizuje tuto osobnost Pavel Preiss v úvodu své monografie nazvané *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*⁶:

„F. A. Špork je nejpopulárnější postavou barokních Čech, do jejichž kultury vstoupil jako velkorysý stavebník a iniciátor mnoha uměleckých, především sochařských děl, ale také vydavatel rozsáhlých a v některých případech mimořádně nádherně graficky vypravovaných knih náboženského obsahu, jimiž chtěl pozdvihnout upadlé křesťanství.“

Hrabě Špork se netajil sympatiemi ke křesťanským jinověrcům, jansenistům i osvícenským myšlenkám. Celý život budoval svůj obraz nekompromisního bojovníka za pravdu a spravedlnost, ostatně „Pravda a Spravedlnost“ se stalo Šporkovým životním heslem. Jenomže o tom, co je pravda a spravedlnost, rozhodovala v 18. století církev, hlavně všemocní jezuité. Každý vydavatel měl povinnost předkládat knihy před jejich vytištěním církevní konzistoři ke schválení, což velmi svobodomyslný hrabě Špork nedělal. Někdy kolem roku 1710 si dokonce zřídil na svém panství

⁶ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2003.

v Lysé nad Labem vlastní tiskárnu, její provoz byl ale po dvou letech zakázán. V roce 1729 vtrhl ke Šporkovi na Kuks oddíl kyrysníků. Ti ze zámku a přilehlých budov odvezli 36 beden knih, které byly posléze posuzovány jezuiti. Špork byl obviněn z kacířství, hrozila mu ztráta majetku a dlouholetý žalář. Nakonec ale vyvázl jen s pokutou 25 000 zlatých. Vydavatelských aktivit se postupně úplně vzdal.

Ve Voitově *Encyklopedii knihy*⁷ se dočteme, že Šporkova nakladatelská činnost je svým obsahem i rozsahem v Čechách zcela výjimečná, je známo více než 160 jím vydaných titulů. Najdeme je na seznamu nazvaném *Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající* (Hradec Králové, 1729), který sestavil v Čechách neslavně proslulý jezuita Antonín Koniáš. Jezuité knihy obsažené v *Klíči*, jak se seznamu zkráceně říkalo, soustavně ničili. Proto jsou Šporkovy tisky dnes již vzácné.

Knihla o Herkommanovi, patronu nepoctivých právníků, vyšla poprvé u nakladatele Pavla Kühna v německém Nördlingenu v roce 1726. Její dlouhý název se dá volně přeložit jako *Herkomman Veliký, který se ukrádá od dávných dob až podnes do radnic a soudních síní, v podání dvou lázeňských hostů v Kuksu a milovníků pravdy*. Herkomman představoval hlavního nepřítele Pravdy a Spravedlnosti, zosobnění všech nepořádků a nespravedlností ve státě i v církvi. Autor není v knize uveden, ale předpokládá se, že je jím hrabě sám. Inspirací mu prý měla být postava pražského právníka Novotného, se kterým měl Špork mnohaleté spory. Ostatně dlouholeté soudní spory měl Špork i s jezuiti.

7 VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy* : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století : papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci. Praha: Libri; Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2006.

Nedlouho po prvním vydání *Herkommana* se Špork rozhodl, že knihu doplní druhým dílem, tentokrát vyzdobeným rytinami. Nové vydání o dvou dílech vyšlo v roce 1728, a to u stejného nakladatele. Opět zde není uveden žádný autor. O jeho přípravě se můžeme dozvědět ze zápisků hraběcího hofmistra Tobiáše Antonína Seemana z roku 1727. Seemanův deník je dodnes velmi cenným zdrojem informací pro Šporkovy životopisce. V jednom ze záznamů Seeman popisuje, jak Šporkovým jménem oslovil slezského básníka Hanckeho, aby vytvořil druhý díl nazvaný *Litis abusus* (Soudní zneužití). A právě souhrnné vydání obou dílů máme my. Půvabné rytiny až na jednu výjimku vytvořil rytec Johann Daniel Montalegre (1697–1768), který se inspiroval námětově podobným cyklem nizozemského malíře Hendrika Goltze. Pouze poslední, desátý obrázek má jiného autora: je jím podle historika umění Jiřího Šerých dvorní Šporkův rytec Michael Rentz (1698–1758). Pod obrázkem je jednoduchý nápis ve francouzštině a němčině: „Opravdu čistý dům může mít jen ten, kdo dábla, prokurátora a prase vyštve ven.“

A ještě jedna zajímavost – Johann Daniel Montalegre byl nevlastním Rentzovým synem, přestože byli prakticky stejně staří. Rentz se totiž oženil s jeho matkou, o dost starší vdovou po tiskaři Josefu Montalegroví, u kterého pracoval. To mladému Rentzovi umožnilo v Norimberku převzít zavedenou ryteckou dílnu, kterou pak přestěhoval do Kuksu. V této branži to bývala běžná praxe, věkový rozdíl se neřešil.

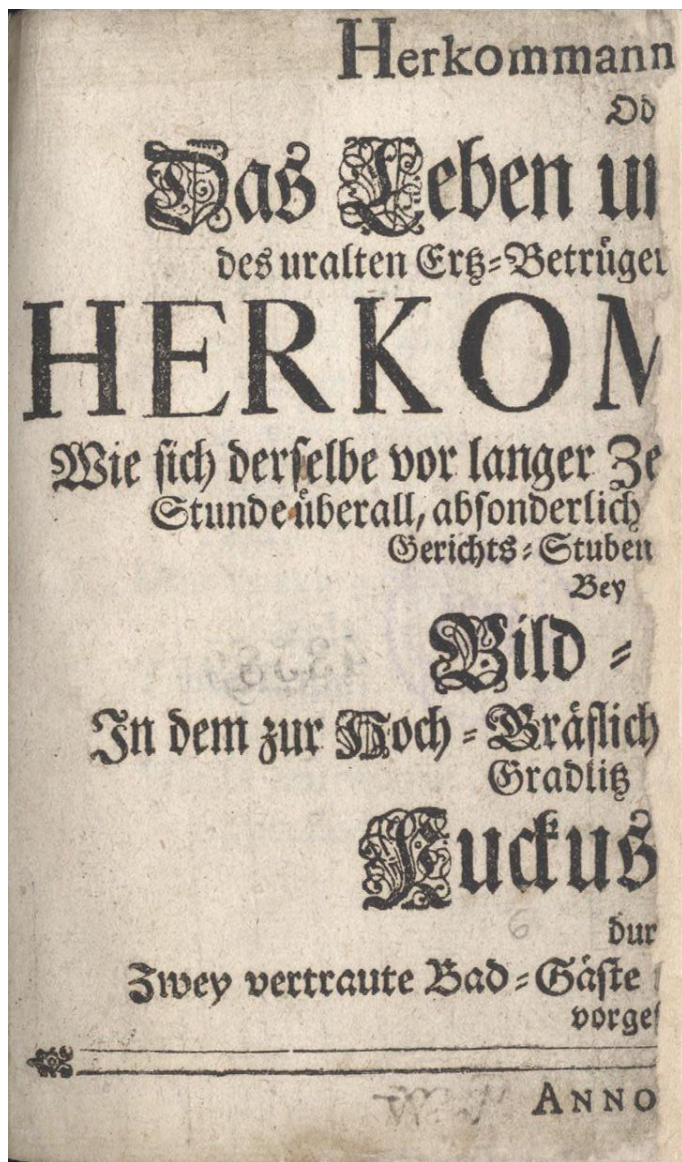
Na začátku naší knihy najdeme Herkommanovo vyobrazení. Je to vlastně rytíř s mečem, který má v ruce jablko s latinským nápisem *Práve jsem dobyl*. Špork si dal podle této rytiny Herkommana vytesat do kamene. Vytvořením sochy, která stála v areálu bývalých lázní, byl pověřen kolem roku 1720 sochař Matyáš

Bernard Braun. Téměř čtyřmetrový Herkomman byl později na popud vídeňských úřadů přetesán do podoby Goliáše. Jablko bylo zakryto štítem a knihy u právníkových nohou dostaly podobu rostlin. Socha stojí v Kuksu dodnes, a to v centru obce na terase nad levým břehem Labe.

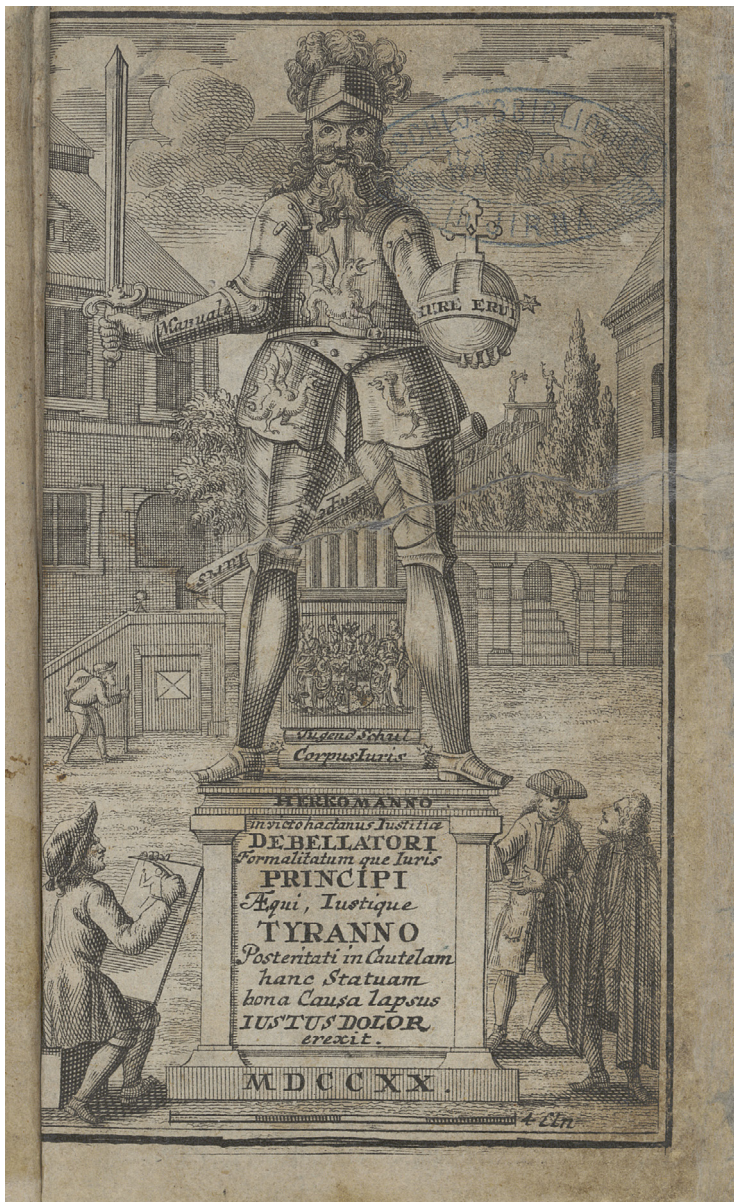
Tento vzácný Šporkův tisk je v Městské knihovně v Praze od roku 1925. Najdeme v něm razítko Schlossbibliothek in Jirna Wagner. Kniha tedy pochází ze zámecké knihovny v Jirnech. Jak se k nám dostala, už se bohužel nedozvíme. Jisté je, že na začátku 20. století zámek několikrát měnil majitele. Možná se jeho nový vlastník rozhodl nějaké knihy odprodat.

Herkommannus Magnus oder Das Leben und die Thaten des uhralten Ertz-Betrügers und Land-Vederbers Herkommanni... bey seiner Bild-Säule in dem zur Hoch-Gräfl. Sporckischen Herrschaft Gradlitz gehörigen Kuckus-Bade durch zwey vertraute Bade-Gäste...
Noerdlingen: Paul Joseph Khuen, [1728]. 216 stran.

Signatura H 1138

Titulní list
(oříznut při převazbě)

Frontispis s vyobrazením Herkommana

Rytina Michaela Rentze v knize *Litis abusus*,
nazvaná *Ďábel, prokurátor a prase*

Text pod obrázkem ve francouzštině:
„Opravdu čistý dům může mít jenom ten,
kdo ďábla, prokurátora a prase vyštve ven.“

Dějiny osmanské říše z Havlíčkovy knihovny

Německy psaný čtyřdílný spis *Dějiny osmanské říše* od rakouského historika Josepha von Hammera-Purgstalla (1774–1856) je obecně považován za jednu z nejvýznamnějších knih v oboru orientalistiky 19. století. Pro nás je zajímavý i tím, že patřil Karlu Havlíčku Borovskému. Na titulní stránce všech dílů najdeme jeho podpis psaný drobným písmem s pro něj typickým protažením posledního písmene směrem dolů.

O tom, jak moc Havlíček toužil po knihách, svědčí citát z Havlíčkova dopisu matce datovaného 15. 5. 1841. Bylo to v době, kdy studoval v Praze:

„Beztoho víš, že svých peněz dobře užívám: kdybych jen měl ročně aspoň několik tisíc, vždy se mi nedostává knih, přesto že jich mám již dosti a mnoho, to náleží již k mému řemeslu, a čím lepší řemeslník, tím více potřebuje nástrojů.“

Havlíček nebyl sběratelem ve smyslu bibliofila, který sbírá knihy pro jejich krásu nebo pro potřebu jejich hromadění. Jeho zajímal především jejich obsah.

O soukromých knihovnách našich slavných literátů 19. století toho většinou mnoho nevíme. To ale nemůžeme říci o Havlíčkově knihovně. Naštěstí se totiž našli lidé, kteří se o jeho sbírku knih zajímali, a to ještě v době, kdy bylo možné o ní něco zjistit. Když v červenci roku 1856 Havlíček zemřel, byl c. k. notářem pořízen pozůstalostní soupis všech jeho věcí, a to včetně knihovny. Knihy

pak putovaly do dražby. Ale ne všechny byly určeny k prodeji, některé totiž policejní ředitelství pro jejich závadnost vyřadilo. Dražba trvala tři dny a vynesla celkem 436 zlatých a 3 krejčary.

V roce 1909 jeden ze zaměstnanců Národního muzea našel ve sklepě okresního soudu pro Nové Město pražské složku K. H. Borovského s pozůstalostním seznamem i dražební vyhláškou. Oba dokumenty opsal a opisy předal historikovi a etnografovi Čeňku Zíbrtovi, který byl v té době redaktorem *Časopisu Musea království českého*, aby je zde otiskl. To se ale nestalo. Se Zíbrtovou pozůstalostí se pak písemnosti dostaly do Národního muzea. Ale nebyly to jediné dokumenty, ze kterých si můžeme udělat obraz, jak vypadala spisovatelova knihovna. Havlíček si totiž knihy, které koupil nebo dostal darem, zapisoval do sešitů.

V druhé polovině padesátých let minulého století se knihovník Pravoslav Kneidl z Památníku národního písemnictví rozhodl celou Havlíčkovu knihovnu rekonstruovat. Vycházel z obou opsaných seznamů i Havlíčkových sešitků, které tehdy byly v Archivu Národního muzea. Tak vznikl článek *Havlíčková knihovna*, který vyšel v roce 1957 ve *Sborníku Národního muzea*. Dozvíme se v něm, že spisovatel vlastnil 806 děl ve 1216 svazcích, což byla na svou dobu opravdu nevídaná sbírka. Kneidla zajímala hlavně obsahová stránka knihovny. Havlíček měl velmi široký rozsah zájmů – najdeme zde jazykové učebnice, sbírky národních písní a přísloví, českou a světovou prózu, poezii a drama, knihy v ruštině, polštině, srbštině, němčině, ale i v latině.

A jak to bylo s našimi *Dějiny osmanské říše*? Jsou v pozůstalostním seznamu a s velkou pravděpodobností šly i do dražby. Na deskách všech čtyř dílů je podpis F. Zoubek a datum 1865, což je pravděpodobně rok, kdy knihu nový majitel získal. Jeho jméno není úplně neznámé. František Zoubek byl historik a středoškol-

ský profesor, který se velmi zasloužil o propagaci díla J. A. Komenského. Shodou náhod působil také po nějakou dobu jako domácí učitel Havlíčkovy dcery Zdeňky.

Jedním z dalších majitelů byl František Dvorský, také historik a sběratel knih. Jeho syn Vladimír si dal do knih vylepit ex libris s vyobrazením svého otce. V roce 1940 se pak rozhodl otcovu knihovnu prodat. Některé knihy dal do aukcí, které organizoval antikvář Karel Zink. V aukčním katalogu jeho padesáté druhé aukce, která se konala v listopadu roku 1940 v pražském hotelu Beránek, lze pod číslem 956 najít naše *Dějiny osmanské říše* a doplňující text: „Z knihovny K. H. Borovského! Jeho autogram a čtyři podpisy! Na prvním listu prvního dílu rukou K. Havlíčka: Na památku od Reischla Kokořínského.“ Vytvářecí cena všech čtyř dílů byla 450 Kč, tedy zhruba polovina ceny tržní, což tehdy vůbec nebylo málo. A protože se rok 1940 shoduje s tím, kdy k nám knihy do knihovny přišly, je zřejmé, že je naše knihovna koupila na této aukci. Bohužel se už nedozvíme, za jakou cenu. Výsledkovou listinu aukce se zatím dohledat nepodařilo.

Ale tady náš příběh nekončí. V roce 2002 byla celá čtyřdílná monografie zaplavena tisíci letou vodou. Knihy byly zmrazeny, vysušeny a pak dezinfikovány. Naštěstí nedoznaly žádné větší úhony, a to díky kvalitnímu ručnímu papíru. Vraťme se ale ještě ke jménu Reischla Kokořínského zmíněnému v aukčním katalogu. *Dějiny osmanské říše* tedy původně patřily dnes už zapomenutému českému básníku Václavu Hanuši Kokořínskému, který používal pseudonym Václav Reischel. Ten bohužel ve svých pětadvaceti letech zemřel. Bylo to v roce 1849, a to je i rok, který je uveden na titulních listech všech dílů u Havlíčkova podpisu. Městská knihovna v Praze je tedy již šestým známým majitelem tohoto souboru. A doufejme, že nadlouho i posledním.

HAMMER-PURGSTALL, Joseph von. *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*. Band I-IV.

Pesth: Hartleben's Verlag, 1840.

Signatura: I HC 2231 až IV HC 2231

Geschichte
des
Osmanischen Reiches,

größtentheils aus bisher unbenützten

Handschriften und Archiven

durch

Joseph von Hammer-Purgstall.

Zweyte verbesserte Auflage.

Neue Ausgabe.

K. Havlíček
Erster Band. 1849.

Von der Gründung des osmanischen Reiches bis zum Tode Selim's I.

1300 — 1520

Mit zwey Karten.

Verst.

E. A. Hartleben's Verlag.

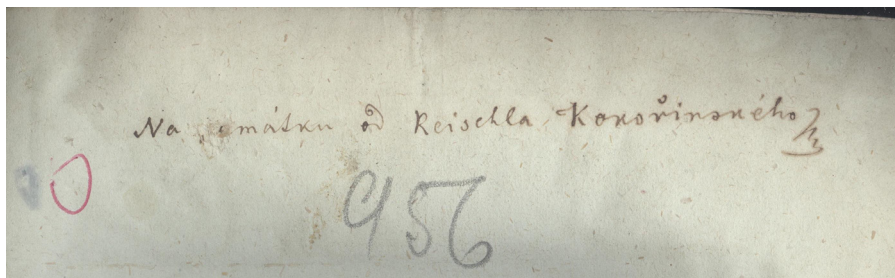
1840.

Titulní list prvního dílu s Havlíčkovým podpisem

Mapa s popiskem

Státy osmanské říše v době jejího největšího rozmachu

Havlíčková poznámka k faktu, že knihu má po Reichlu Kokořinském

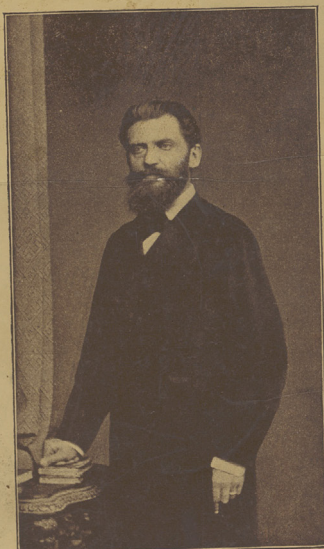
Koubek
1868.

4. IV/e

D

Ex Libris:
Vladimír Dvorský

fr. J. Dvorský * 1839 † 1907.

Sign. 4^{E/IV}.

Ex libris Vladimíra Dvorského

AA 3407
PREZENČNĚ

ZINKS AUKTION
LVII. ZINKOVA AUKCE

JEDEM ETWAS
PRO KAŽDÉHO
NĚCO

11. XI. - 12. XI. - 13. XI. - 14. XI. 1940

HOTEL „BERÁNEK“, PRAHA XII

Obálka aukčního katalogu

- 1618 vyhozeném z okna dvorské kanceláře a osudech jeho rodiny v Čechách až do vyměnění (v rodokmenu: Hrochové z Mezilesic, z Globic, Kropáčové z Krumlova), 100—
950. FERDINAND II., císař římský, král český: *Patent, jímž se z Vídně 24. IV. 1631 rozpisuje český zemský sněm na 19. Máje 1631*. Tiš-těno napřed česky, pak německy na listě 40:55 cm, s vlastno-ruč. podpisem císařovým, podpisy kancléře Viléma hraběte Slavaty a Rafaela Mnišovského. Přitištěna suchá stát. pečet. 130—
951. FERDINAND III., císař římský, král český: *Upomínací list stavům arcivévodství Rakouského nad Enží* o 46.782 zl., včas nesplacených na vydržování vojska v Uhrách, daný ve Vídni 29. listop. 1655. Dvojlíst s vlastnoruč. podpisem cis. a 2 úř. podp., s adresou a slepě vtištěnou stát. pečetí 100—
952. GRÉGER, JULIUS: *J. Neumannovi* v Načeradci. Dopis z Vídně (Wien), 7. X. 1879. 1 dvojl. popsaná 1 s. Pfil. pův. obálka s oranžovou známkou 5 kr. 20—
Děkuje za ovoce. Včera přijel do Vídně, první dojmy.
953. — *J. Neumannovi*. Dopis z 23. XII. 1882. 1 dvojl. 80. Pops. 1 str. Přílož. pův. obálka s oranžovou známkou 5 kr. 20—
Děkuje za přátelskou upomínku. Pfan k Vánocům.
954. — [Jos.] Rich. Vilímкови. Dopis z 12. X. 1874. 1 dvojl. 80. Pops., 1. s. Příložena pův. obálka s adresou. 30—
o schůzce ve Vilímkově tiskárně.
955. HÁLEK, V. [tízslav]: *Františku Pivodovi*. Dopis z Prahy, 5. X. 1870. 1 l. 40, pops. 1. s. Inc.: Velectěný paně! K žádosti . . . Záh-lavi: Umělecká Beseda v Praze. Podpis: V. Hálek, t. č. jedn. 50—
oznamuje usnesení správ. výboru o propůjčení místnosti Pivodově hudební škole. —
Hálkovy dopisy jsou velmi vzácné a zřídka se vyskytují na sběratelském trhu.
956. (Havlíček Borovský, Karel) — HAMMER-PURGSTALL, JOS. von: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. 2. Verb. Aufl. Neue Ausg. Bd. I-IV. Mit 8 Karten. Pesth, Hartleben, 1840. 80. 4 svazky. Polo-kož. vaz. Na 1. l. I. d. rukou K. Havlíčka: Na památku od Reischla Kokofinského. Na každém tit. l. všech 4 dílů vlastnor. podpis: K. Havlíček 1849. Na předsádkách pod-pisy: Fr. Zoubek 1865. S exl. vl. raz. s čes. lvem V. D. . 450—
Z knihovny Karla Havlíčka Borovského! Jeho autogram a 4 podpisy.
957. HELFERT, JOS. ALEX., svob. pán, univ. prof.: *Dva dopisy Dru Theodoru Tupetzovi*, profesorovi v Praze, z Vídně 2. X. 1878 a 6. XI. 1882. 2 l. 40, pops. po 1 s., vlastnor. podpisy. 25—
Týká se vydání VII. a závěreč. svazku díla Ůsterr. Geschichte. Adresát má rukopis dát i pročtení prof. Gindelymu a jmenovati schopné mladé pracovnky.
958. HELLER, SERVÁC, Dr.: *Prokopu Grégrovi*. Tři dopisy z Vídně (Wien), z r. 1902. Vesměs dvojlísty, popsány vždy s. 1. a 3. . 35—
959. HERBEN, J.: *Dopis* z 23. IV. 1900. 1 dvojl. 80. Pops. 1. s. . . 15—
960. — F. P. Malému. Koresp. 1. 8. VII 1903. O zaslanych básničkách a dřívější zás. 15—
961. — *Em. ryt. Trmalovi z Toušic*. Dopis z 18. II. 1901. 1 dvojl. Pops. s. 1. — Na třetí straně tužkou koncept odpovědi ryt. Trmala. 30—
962. HERITES, FR.: *J. Štolbovi*. Dopis z Prahy, 4. IV. 1902. 1 dvojl. Popsány s. 1. a 2. Pfil. pův. obálka. 15—
963. HERRMANN, IG.: *Jira zbojník*. Graf. upr. C. Bouda. Praha, 1925. Perg. vaz. Exlibris V. M. S vlastnoruční dedikací autor. . . 30—
964. HEYDUK, A.: *Dvojverší do památníku*. Rukopis s dat. a podp. 20—
965. — *J. Štolbovi*. K N. r. 1914 na kartonku, s podpisem a datem na rubu. 15—
966. — *Verše do památníku*. Rukopis na proužku pod. 89, s datem a vl. podpisem 20—

První encyklopedie českých učenců a umělců

Soubor knih s názvem *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler* je první encyklopedií vydanou na území Čech, která představuje životopisy nejvýznamnějších českých učenců a umělců od nejstarších dob až do roku 1782, a to včetně jejich portrétů. Tato čtyřdílná práce vycházela v letech 1773–1782 v Praze. Co vlastně k jejímu vzniku vedlo? Na konci šedesátých let 18. století se v Praze vytvořila skupina vlastenecky smýšlejících vzdělanců, kteří společně založili soukromou Učenou společnost (o dvacet jedna let později dostane nový název Královská česká společnost nauk). Členové této společnosti se scházeli u pražského nakladatele a knihkupce Wolfganga Gerla, který se specializoval na cizojazyčnou a osvícenskou literaturu. Mimochodem Gerle založil roku 1772 v domě U Půl zlaté hvězdy na Staroměstském náměstí (čp. 608) první pražský čtenářský klub.

S myšlenkou vytvořit toto vlastivědné encyklopedické dílo přišel jeden z neaktivnějších členů této Učené společnosti Mikuláš Adaukt Voigt (1733–1787). Voigt dnes již není příliš známý, je to ale zajímavá postava českých dějin. Pocházel z německé rodiny žijící v Litvínově. Vystudoval piaristické gymnázium, vstoupil do řádu a dále studoval teologii a klasické jazyky. Jako vysvěcený kněz působil v Bádensku v Německu, kde se seznámil s osvícenskými názory a náboženskou snášelivostí. Po návratu do Čech vyučoval na piaristických kolejích a dále se vzdělával zejména v oboru historie, filozofie a literární historie. Voigt je považován za zakladatele české numizmatiky. Vytvořil totiž první soupis teh-

dy známých českých mincí. Když se v roce 1771 stal vicerektorem pražské piaristické koleje, sblížil se s členy Učené společnosti. Nesl těžce, že v cizině a někdy i u nás vládla celková neúcta k našim literárním památkám. V cizích literárněhistorických časopisech nebyla o českých spisovatelích a jejich dílech ani zmínka. Vydáním encyklopedie chtěl Voigt dokázat, že i české země se mají čím pochlubit. Podporu pro tuto myšlenku našel i u ostatních členů společnosti, z nichž nejvýznamnější byli František Martin Pelcl (1734–1801) a hrabě Ignác Born (1742–1791).

První dva díly encyklopedie vyšly v letech 1773–1775 v latině pod názvem *Effigies virorum eruditorum atque artificum Bohemiae et Moraviae* a napsal je sám M. A. Voigt. Pelcl je vzápětí přeložil do němčiny. Podněty k zařazení jednotlivých osobností do encyklopedie přicházely od všech členů Učené společnosti. V roce 1777 byl ale Voigt jmenován profesorem dějepisu na univerzitě ve Vídni, proto Prahu opustil. Do Vídně odjel ve stejné době i Born, který vydání encyklopedie finančně podporoval. Zbylé dva díly byl Pelcl nucen dopsat sám. Třetí díl vyšel v roce 1777 a čtvrtý díl o pět let později. A protože předchozí díly byly v němčině, bylo tomu tak i u zbylých dvou. Je zajímavé, že soubor nebyl nikdy přeložen do češtiny.

Velmi zajímavý je na encyklopedii její výtvarný doprovod. V celém souboru najdeme celkem 119 portrétů – mědirytů z velké části vyrytých naším nejznámějším rytcem 18. století Janem Jiřím Balzerem (1738–1799). Většina má podobu medailonu. K vyhledávání portrétů zřejmě posloužily finanční prostředky poskytnuté hrabětem Bornem. Osobnosti šlechtického původu se dávaly běžně portrétovat, u ostatních bylo potřeba pátrat po knihovnách atd. Tam, kde portrét chyběl úplně, byla vytvořena jeho idealizovaná podoba. Rytiny vznikaly dle předloh celé plejády kreslířů i malířů, a to jak domácích, tak cizích. Zřejmě nedostatek finančních prostředků způsobil, že větši-

nu rytin pro čtvrtý díl vyhotovily již jiné rytecké dílny než pověstná Balzerova, což se odrazilo na horší kvalitě obrázků.

Zajímavé je, že se autoři při výběru osobností do encyklopedie nezaměřili pouze na Čechy, ale zařadili sem i cizince, kteří u nás působili. Zkrátka nebyli to žádní šovinisté. Jsou zde zastoupeni filozofové, spisovatelé, hudební skladatelé, architekti, malíři, matematici i řada předsavitelů dalších profesí. Vedle všeobecně známých osobností tu najdeme také jména, která nám nic neříkají.

Voigtův záměr se podařil – encyklopedie se opravdu dostala do povědomí zahraničních čtenářů. Velký význam měla v době národního obrození i pro Čechy, napomáhala totiž k pocitu hrdosti na naši minulost. Portréty vytvořené pro encyklopedii jsou k vidění dodnes, nejčastěji v naší Wikipedii. Pokud tam najdete starou rytinu, nejčastěji v kulatém rámečku a se jménem pod obrázkem, vězte, že s největší pravděpodobností pochází z této encyklopedie (např. hudební skladatel František Ignác Tůma nebo rytec Michael Heinrich Rentz).

Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken. Theil 1 / [Ed. Franz Martin Pelzel]; [gest. Johann Balzer].
Prag: Gerle, 1773. XIII, 122 stran.

Signatura: I HB 128

Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken. Theil 2 / [Ed. Franz Martin Pelzel]; [gest. Johann Balzer].
Prag: Hraba, 1775. XXVI, 183 stran.

Signatura: II HB 128

Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken. Theil 3 / [Ed. Franz Martin Pelzel]; [gest. Johann Balzer].

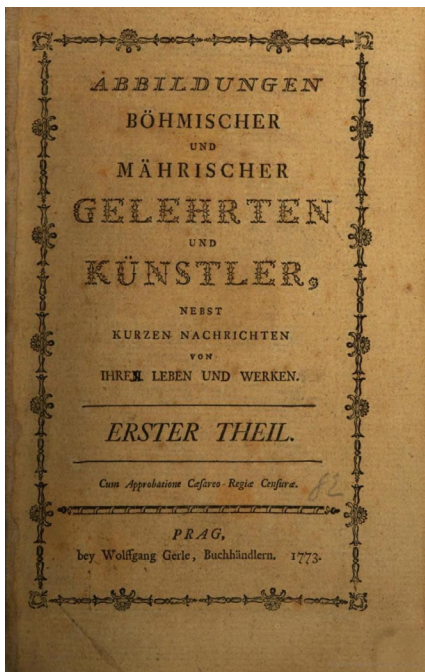
Prag: Hraba, 1777. XXX, 191 stran.

Signatura: III HB 128

Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken. Vierter Theil.

Prag: Normalschulbuchdruckerei, 1782. XV, 192 stran.

Signatura: IV HB 128

Titulní list a frontispis 1. dílu

171

**JOH. FERD.
PROKOF.**

Bildhauer.

Im Jahr 1688 kam er zu Prag zur Welt. Sein Vater ein geböhmer Siebenbürger, und ein mitelmäßiger Bildhauer bestimmte ihn zu seiner Kunst. Unter Prokof half seinem Vater die Bildsäulen der heiligen Barbara, des heiligen Isoph, Francisus Borgias, Adalbertus, der Mutter Gottes, die ihren vom Kreutze abgenommenen Sohn auf ihrem Schooße hält, und der Taufe Christi, welche auf der Prager Brücke aufgestellt worden, fertig. Eben dieser ältere Iohann Prokof arbeitete das Model der Statue des heiligen Iohann von Nepomuck aus Holz aus, die nachher zu Nürnberg aus Metall gegossen wurde. Der Sohn übertraf sehr bald seinen Vater. Aus Verlangen sich mehr auszubilden, begab er sich zu dem berühmten böhmischen Künstler Quireiner, unter dessen Anführung er die Bildsäule der heiligen Dreysätigkeit, auf dem wälischen Platze zu Prag, und die Statuen der heiligen Landespatronen auf dem Hradschin zu Stande brachte. Aber auch hier liefs der Schüler seinen Meister zurück, und Kenner unterscheiden den Meißel des Prokof's leicht von dem Meißel des Quireiners.

Da er nun sah, daß er in seinem Vaterlande nichts mehr erlernen konnte, reizte ihn die Begierde, sich in den ältesten griechischen und römischen Ueberbleibseln

Portrét a životopis sochaře Jana Ferdinanda Brokofa

Portrét přírodovědce Tadeáše Hájka z Hájku

Portrét básníčky Alžběty Johany Vestonie

Portrét malíře Jana Kupeckého

Úvod k babení – „bible“ pro porodníky a porodní báby

Úvod k babení je první kniha vydaná v češtině, která pojednává o porodnictví a byla určena porodním bábám. Ty se tak mohly poprvé seznámit s radami lékaře a dočíst se o možných komplikacích, které mohou u porodu nastat. Autorem učebnice vydané v roce 1804 v Praze byl Antonín Jan Jungmann (1775–1854), o dva roky mladší bratr slavného lingvisty Josefa Jungmanna. O tom, že měl Josef Jungmann významného bratra, se dnes už málo ví. A je to škoda, protože to byl rovněž velmi zajímavý člověk.

Antonín Jan se narodil v Hudlicích v roce 1775 jako sedmé dítě místního ševce a stejně jako jeho bratr vystudoval piaristické gymnázium v Praze. Ve studiích pokračoval na pražské filozofické fakultě a po jejím absolvování vystudoval ještě medicínu. *Úvod k babení* napsal ve svých devětadvaceti letech, tedy o několik let dříve, než se v roce 1810 stal odpromovaným lékařem. Později tuto učebnici třikrát přepracoval. Poslední vydání z roku 1842 nese název *Umění porodnické*. Kniha stala se velmi vyhledávanou pomůckou, a to nejen pro porodní báby. V roce 1811 byl Antonín jmenován profesorem porodnictví na pražské lékařské fakultě. Postupně se mu podařilo vybudovat z porodnice u Apolináře na svou dobu velmi dobře vybavené pracoviště (tehdy bylo jedno z největších v Evropě), kde se kromě lékařů vzdělávaly i porodní báby. Ty musely u Apolináře absolvovat vedle teoretické výuky i dvouměsíční praxi, a teprve pak mohly složit povinnou zkoušku.

Abychom mohli posoudit situaci v porodnictví na počátku 19. století, je třeba podívat se, jak se oboru vedlo dříve. Porodnictví

ve středověku, ale i později, stálo stranou zájmu lékařů. Budoucí lékaři se tímto oborem a ani gynekologií nezabývali. Jedinou pomocnicí ženy při porodu zůstávala po dlouhá staletí porodní bába, dnes bychom řekli porodní asistentka. Babictví (či také babení) se vlastně stalo řemeslem. Ženy, které jej provozovaly, se vzdělávaly na základě ústně předávaných informací, ale hlavně tím, že se účastnily porodů jako asistentky starších kolegyní. Ty si tak „vychovaly“ své nástupkyně.

Teprve za dob vlády Marie Terezie vstoupil v platnost nový Generální zdravotní řád pro České království, který stanovil povinnosti lékařů, ranhojičů a také porodních bab. Porodní báby musely absolvovat kurz a složit zkoušku. Zdravotní řád se věnoval i způsobu života porodních bab. Nabádal je k čestnému chování, zakazoval pití alkoholu, přílišné klevetění a pod hrozbou trestu přísně zapovídal předčasné vypuzení plodu. Pokud bylo dítě na pokraji smrti, měla porodní bába povinnost jej pokřtít, aby mohlo být pochováno na posvěcené půdě, tedy na hřbitově. Jinak by tělíčko dítěte skončilo za hřbitovní zdí, a to zcela anonymně. Porodní bába nesměla nikdy pokřtít dítě židovky. Pokud by to udělala, hrozila jí pokuta 1000 dukátů nebo půlroční vězení.

Antonín Jan Jungmann měl kromě lékařských, pedagogických a organizačních schopností i jazykový talent. Když jeho starší bratr Josef Jungmann sestavoval svůj německo-český slovník, Antonín mu pomáhal s českou lékařskou terminologií. Věra Vránová ve své knize o historii babictví⁸ píše, že to byl právě Antonín Jan Jungmann, kdo vytvořil řadu českých medicínských termínů. Jsou to např. slova bránice, hrdlo, lebka, šlacha, páteř a další. Pro české

8 VRÁNOVÁ, Věra. *Historie babictví a současnost porodní asistence*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007.

čtenáře přeložil z němčiny velmi oblíbeného domácího lékaře od Jindřicha Felixe Paulického⁹, a dokonce překládal i z francouzštiny pod pseudonymem Lidumil. Je podivuhodné, že tento lékař zvládl věnovat se i veterinářství. Napsal dvě knihy o léčení koní a jednu knihu o chovu a nemocech dobytka.

Se jménem Antonína Jana Jungmanna je spojena také jedna kuriozita. V roce 1838 byl zvolen jako jeden z prvních Čechů rektorem Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze, jak se tehdy Univerzita Karlova nazývala. Po něm zastával tuto funkci jeho bratr Josef Jungmann, uznávaný jazykovědec. V dějinách univerzit se málokdy stává, že by dva bratři po sobě byli rektory.

Díky vysoké úrovni vzdělávání porodních asistentek, o kterou se v porodnici u Apolináře Antonín Jan Jungmann zasloužil, bylo určitě zachráněno mnoho dětí i jejich matek. A nepochybně k tomu přispěla i jeho slavná učebnice.

JUNGMANN, Antonín Jan. *Uwod k babenj.*

W Praze: k dostánj w knihárně u Jana Herla, 1804. 223 stran, 8 listů obrazových příloh.

Signatura: HB 2038

9 PAULITZKY, Gindr. Felix. *Dr. Gindr. Felixy Paulického Domácj Lékař, aneb, Kniha o ssetřenj zdrowj.* W Praze: České Museum, 1833.

W o d
t
B a b e n j

o d

A. J. Jungmanna,

babice Krausseneho na vysokých školách praž-
ských.

W Praze 1804.

È dostánej w knihárně u Jana Herla, w Jezuitiském
ulic, blíž mostu, N. 498.

Zde a na daších stranách ilustrace z obrazové přílohy

Fig. 1.

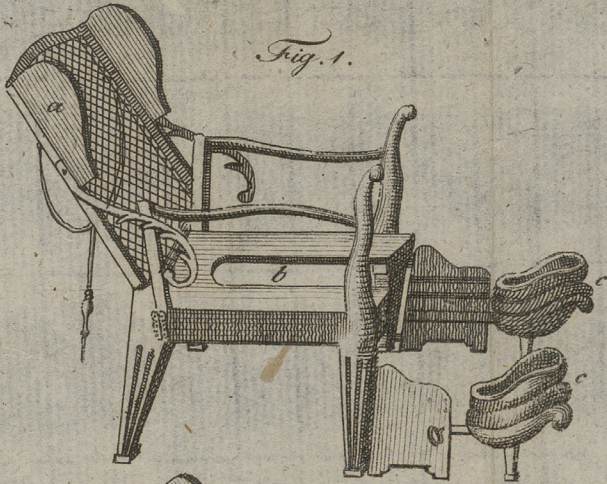

Fig. 2.

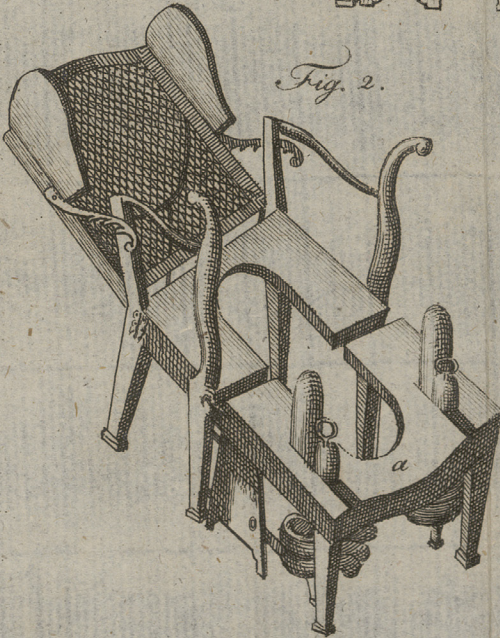

Fig. 1.

Fig. 2.

Obrazy horské zimní krásy

Obrazy horské zimní krásy můžeme považovat za první obrazovou publikaci u nás propagující krásy Krkonoš a lyžování. Kniha vyšla v roce 1909 v pražském nakladatelství Grosman a Svoboda a na jejím titulním listě je uvedeno: „Vydáno pomocí lyžařů v král. Českém.“ Jejím autorem je Josef Aleš-Lyžec (1862–1927), jeden z prvních lyžařů u nás a zároveň vášnivý propagátor tohoto začínajícího sportu. Svoji knihu věnoval hraběti Janu Harrachovi, „mocnému příznivci české turistiky“. Právě Harrach, který vlastnil jilemnické panství, se v devadesátých letech 19. století zasloužil o rozšíření lyží v Čechách.

Kniha čtenáře zaujme především nadšením, s jakým její pisatel líčí půvaby našich nejvyšších hor. Autorovým cílem bylo přiblížit Krkonoše nejen lyžařům, ale vlastně všem Čechům.

„Český vzdělaný a zámožný svět až dosud vlastně ani nepoznal svého českého podhoří krkonošského, jen několikrát do něj nahlédl... Vysoké by se mohlo státi českým Davosem, kdyby jen naši zámožní lidé lépe rozuměli svému vlastnímu a obecnému dobrému.“

Josef Aleš-Lyžec vystudoval učitelský ústav, z důvodů neshod s nadřízenými byl často překládán, až jej nakonec předčasně penzionovali. Nejprve žil v Bratrouchově v Krkonoších, později se odstěhoval do Bosně na Mnichovohradištsku. Žil velmi skromným životem, přivydělával si psaním článků do časopisů a překlady. Jak mohl, jezdil do Krkonoš, které se staly jeho vášní.

O tom, jak přišel Josef Aleš-Lyžec ke svému jménu, se můžeme dočíst v článku *Praotec lyžařů*, který vyšel v *Lidové demokracii* v roce 1947 pod pseudonymem Zevloun.

„Toho ‚lyžce‘, nikoli ‚lyžaře‘ si připojil k jménu proto, že tvrdil, že ten, kdo na lyžích jezdí, je ‚lyžec‘, a ten, kdo je zhotovuje, je ‚lyžař‘ analogicky dle kovář, truhlář, řezbář atd.“

Aleš-Lyžec velmi dobře psal a také kreslil, jak se dále dočteme v tomto článku:

„Jeho kresby se nedochovaly v žádném skicáku. Jsou roztroušeny v pamětních knihách horských bud, kam se musel při svých toulkách uchýlit před nepřízní počasí. V Rennerově boudě napsal pod jednu kresbu: Tady v horách se zapomene na celý svět a na vše, co v něm kdy bolelo...“

Knihla *Obrazy horské zimní krásy* je také zajímavým dokumentem o životě v kraji na začátku 20. století. Dočteme se tu například o tom, jak si místní lidé (nejčastěji dřevaři) přivydělávali vozením turistů na saních zvaných rohačky. S turistou jeli vždy dva – jeden vedl koně, druhý se vezl s návštěvníkem v saních. Dolů už jeli sami. Jedna jízda v délce pět až deset kilometrů (tam i zpět) stála od sedmi do dvanácti korun. Aleš-Lyžec uvádí, že to vlastně není mnoho, protože průvodci museli často upravovat cestu – odhrnout závěje nebo naopak nahrnout sníh tam, kde jej vítr odvál.

Josef Aleš-Lyžec, který žil celý život v chudobě, pravděpodobně nevládnul fotoaparát. Do knihy tedy zařadil snímky od pravidelných turistů, se kterými se znal, či od místních lidí. Z významných osobností tak fotografiemi přispěli J. V. Rott, pražský majitel firmy

se železářským zbožím, nebo plzeňský velkoobchodník Kabát. Najdeme zde ale i snímky od R. Brunnera-Dvořáka, který je dnes považován za zakladatele reportážní fotografie, nebo od J. Rösslera-Ořovského. Právě Ořovský stál u zrodu Svazu lyžařů Království českého (1903), který byl, jak uvádí Wikipedie, prvním lyžařským svazem na světě.

Josef Aleš-Lyžec byl bratrancem slavného Mikoláše Alše, odtud tedy výtvarný talent. Ostatně o deset let starší Mikoláš mu pro knihu namaloval výstižnou obálku. Již méně se ví, že Aleš-Lyžec byl otcem českého grafika Josefa Váchala. S jeho matkou Marií Váchalovou se nikdy neoženil, Josef Váchal má proto jméno po ní. Se svým jediným synem navázal bližší vztah až v dospělosti.

Je velká škoda, že tento talentovaný člověk napsal za svůj život pouze jednu knihu. Ta ale stojí za to.

ALEŠ-LYŽEC, Josef. *Obrazy horské zimní krásy : s četnými původními obrázky.*

Praha: Nakladatelství Grosman a Svoboda, 1909. 180 stran.

Signatura: HC 683

ALEŠ - LYŽEC =

OBRAZKY

horské zimní krásy

V PRAZE 1906

NAKLADATELSTVÍ

GROSMAN A SVOBODA

Knihkupectví -

Obálka knihy

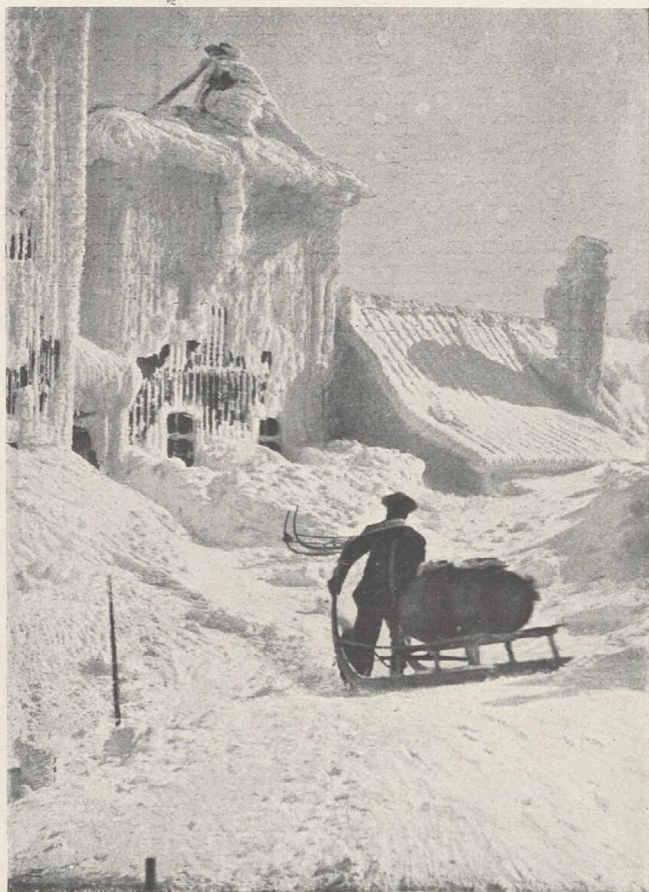

Z ÚDOLÍ KOŽELSKÉHO POTOKA.

Zde a na dalších stranách ukázky fotografií z knihy

DĚTI NA ŽALÉM (MÁČA A PEPA R).

HOTEL NAD SNĚŽNÝMI ROKLEMI.

Legionářský tisk o lyžařství

Kniha *Lyžařství* patří k dnes již vzácným tiskům, které si pro svoje potřeby vydávali čeští legionáři za svého působení v Rusku v letech 1915–1921. Škála těchto tiskovin byla poměrně široká – vycházely noviny, příručky obsahující cvičební řady, návody, jak zacházet s jednotlivými typy zbraní, nebo zpěvníky. Nechyběla ani beletrie pro chvíle volného času. Čeští vojáci si zřídili ve vlaku, kterým putovali od Kyjeva až po Vladivostok, svoji tiskárnu, která jim umožňovala tisknout čtyřicet hodin denně.

Knížička o lyžování vznikla v Irkutsku zhruba v roce 1919 (rok vydání není uveden). Jejím hlavním cílem bylo naučit české vojáky, jak si vyrobit na Sibiři lyže. Ukázalo se totiž, že pohybovat se v zimě v zasněženém terénu pěšky je zdlouhavé, o čemž svědčí i tento text:

„Jakým způsobem se dají lyže použít na vojně, viděla velká většina z nás i na vlastní oči hlavně na Sibiři, kdy čtyři povstalců na primitivních lyžích podnikaly odvážné rejdy podél sibiřské dráhy a ničily trať, znajíce, že jejich pronásledování je vyloučeno, poněvadž u nás lyži nebylo.“

Lyžování bylo u nás v době první světové války ještě málo rozšířené. Wikipedie uvádí, že první lyže na území Čech měl v roce 1887 Josef Rössler-Ořovský, který u nás v témže roce založil první ski-klub. S lyžováním měli tehdy zkušenosti zřejmě jen vojáci žijící v blízkosti našich hor.

Na obálce knihy najdeme jména Hejný, Kasalický, Pusch. Hlavním autorem byl velmi pravděpodobně Jan Kasalický (1894–1965), který je i autorem obrázků. Jan Kasalický pocházel z Hradce Králové a lyžovat jezdil nejspíš do blízkých Krkonoš. O dalších dvou legionářích uvedených v knize se bohužel nepodařilo nic zjistit. V roce 2023 jsme kontaktovali autorova vnuka stejného jména, který má řadu osobních památek na svého dědečka. Mezi nimi je například i časopis *Kazalinský mládenec*, který Jan Kasalický vydával v ruském zajetí pro zábavu svých kamarádů. Najdeme v něm obrázky stejného rukopisu jako v našem *Lyžařství*.

Vedle stručných dějin lyžařství je v knížce rovněž návod, jak se pohybovat s lyžemi na svahu i na rovném terénu. Pro vojáky bylo důležité také vysvětlení, jak na lyžích používat zbraň. Tím nejzajímavějším v této knize je ale rozkládací příloha úctyhodných rozměrů (73 × 55 cm). List v této velikosti nebylo jednoduché tehdy vytisknout, natož v tiskárně umístěné v železničním vagonu (pojízdná tiskárna totiž měla i litografickou dílnu). Příloha obsahuje podrobný návod k výrobě lyží, a to formou obrázků. Vojáci si podle nich mohli vyrobit lyže na míru přesně podle výšky své postavy. Návod totiž obsahuje i příslušná měřítka. Samozřejmě nechybí ani popis vázání, a to jak pevného pro sjezd, tak s volnou patou pro běh.

Tomu, že je Jan Kasalický hlavním autorem knihy, nasvědčuje i literární činnost, které se Kasalický věnoval v pozdějších letech. Přestože svůj profesní život zasvětil československé armádě, napsal řadu vlastivědných knih, převážně o východních Čechách.

Bratrem Jana Kasalického byl lékař Antonín Fingerland, významný český patolog. Jan Kasalický se narodil jako Fingerland, ale ještě v Rusku se nechal přejmenovat na Kasalického. Jméno převzal od své dívky Boženy Kasalické, se kterou se brzy po návratu do Československa oženil.

Knížku o lyžařství máme v Oddělení vzácných tisků od roku 1925. Pravděpodobně jsme ji dostali darem od některého z legionářů spolu s desítkami dalších tiskovin, které byly vydány Informačně-osvětovým odborem československého vojska na Rusi.

HEJNÝ - KASALICKÝ - PUSCH: *Lyžařství*.

Informačně-osvětový odbor československého vojska na Rusi, [asi 1919]. 22 stran, 1 tabule. (Knihovna Československého vojáka; č. 5).

Signatura: 57 H 995

KNIHOVNA ČESKOSLOVENSKÉHO VOJÁKA Č.V.

HEJNÝ-KASALICKÝ-PUSCH

LYŽAŘSTVÍ

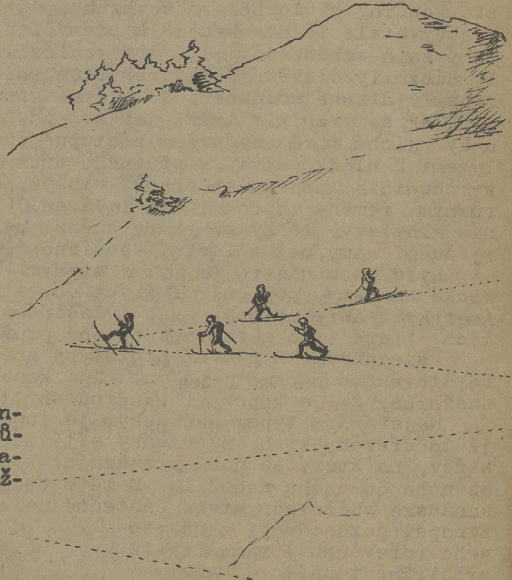
TISKEM LITOGRAFIE JNF-OSV. ODB. M.V. ČSL. VOJŠKA NA RUSI.

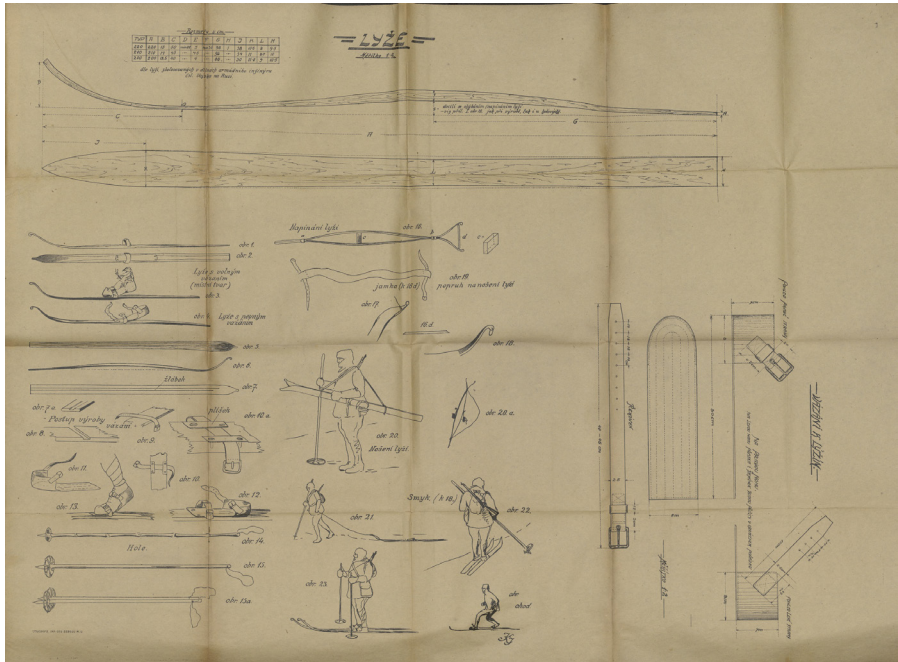
Obálka

Sněžnice svoji plochou dostačí, aby se chodec do sněhu nezabořil; na sněžnicích se na rozdíl od lyží, pouze chodí (zvedáním noh) a hodí se hlavně pro roviny s vysokým sněhem; druhý typ, lyže, hladce klouzá po sněhu a umožňuje tím jízdou (posouváním noh), která na nakloněných plochách nabývá velmi značné rychlosti; rychlost lyžaře jedoucím lyžařským chodem, je i na rovině značně větší než pěšáka, jehož rychlost s hloubkou sněhu se úměrně zmenšuje; kromě toho chůze stává se velmi namahavou, ne-li nemožnou, zatím co lyžař lehce a bez námahy se projíždí.

Mezi evropskými typy lyží, které měly vliv na nynější tvar celkem všeobecně užívaného vzoru rozeznáváme 5 hlavních skupin, které se různí podle krajín odkud pocházejí: laponská, ruská, norská (hlavní typ z kraje Tålemark), švédská a finská (hl. Julitorneo). K vojenským účelům použili lyží nejdříve ve Skandinávii: byl to poněkud přizpůsobený typ finských Julitorneo, t. z. v. normální lyže; tento typ společně s některými norskými (Tålemark) přišel do střední Evropy a byl přijat s malými obměnami jak ve sportu,

Obr. 3.

Příloha s návodem na výrobu lyží

Krakatit z knihovny významného diplomata

V našem fondu je řada knih, které pocházejí ze soukromých knihoven. Svědčí o tom tištěná ex libris, podpisy vlastníků či osobní věnování. Mezi ty, kterých si obzvlášť ceníme, patří knihy z osobní knihovny významného československého prvorepublikového diplomata Vojtěcha Mastného (1874–1954). Z nich zasluží pozornost například první vydání *Krakatitu* od Karla Čapka (1890–1938) z roku 1924.

Obsahem románu je životní souboj geniálního českého vynálezce Ing. Prokopa s mezinárodními zbrojařskými monopoly o využití nebezpečné trhaviny, která sice může někdy lidstvu pomáhat, ale ve špatných rukách také způsobit nedozírnou katastrofu. Tento náš geniální spisovatel vlastně svým způsobem předpověděl atomovou bombu. Inspirací mu byla událost z doby, kdy byl vychovatelem v rodině Lažanských na zámku Chyšě. V nedalekém Bolevci u Plzně se stalo neštěstí – vylétl tu do povětří sklad trhavin, který patřil Škodovým závodům. Název *Krakatit* však Karel Čapek odvodil od jiné tragické události. V roce 1883 došlo k výbuchu sopky na ostrově Krakatoa v Indonésii, při němž zemřely tisíce lidí.

Na *Krakatitu*, který je po slavném *R. U. R.* a *Továrně na Absolutno* třetí ze série utopických románů, začal Čapek pracovat v červenci 1922. Aby měl klid na psaní, odjel na doporučení svého bratra Josefa do výletní restaurace Rudolfovo u Jindřichova Hradce. (Mimořádně, tuto zajímavou stavbu projektoval mladý Josef Zítek, pozdější autor Národního divadla.) Karel v té době udržo-

val korespondenci se dvěma dívkami – s Olgou Scheinpflugovou, kterou si o třináct let později vzal, a Brňankou Věrou Hružovou¹⁰. A právě postavu princezny Willie, která zde hraje dost důležitou roli, psal podle Věry. Možná to byl způsob, jak se k této dívce více přiblížit. Bohužel na konci léta, v době, kdy byl již román hotový, mu Věra oznámila, že se provdala. Pro Karla to bylo velké zklamání. Z dochované korespondence je zřejmé, že z románu neměl žádnou radost. Zato čtenáři ano. *Krakatit* vydalo na jaře roku 1924 nakladatelství Aventinum. Úspěch knihy byl takový, že se majitel Aventina Otakar Štorch-Marien rozhodl vydat jej znovu, a to ještě tentýž rok. Obálku obou knih vytvořil Karlův bratr Josef. A brzy následovala vydání v dalších jazycích – v roce 1925 v New Yorku, o rok později v Moskvě, Varšavě a Stockholmu, a tak bychom mohli pokračovat dále.

V květnu 1924 byl Karel Čapek pozván jako předseda českého PEN klubu na jeho pravidelné zasedání do Londýna. Spisovatel této příležitosti využil a pobyt si protáhl na dva měsíce. Anglii projel křížem krážem a své zážitky zaznamenal ve vtipných fejetonech, které pravidelně posílal do *Lidových novin*. Tak vlastně vznikly *Anglické listy*. A zřejmě tehdy se v Londýně setkal s československým velvyslancem ve Velké Británii Vojtěchem Mastným, kterému věnoval autorský tisk *Krakatitu*. Na titulní straně najdeme Čapkovo drobné písmo: „Panu velvyslanci Dr. Mastnému v srdečné úctě Karel Čapek.“

U Vojtěcha Mastného se na chvíli zastavme. I když většině z nás již toto jméno nic neříká, je to velmi zajímavá postava našich no-

10 O tom, že se dochovaly Čapkovy dopisy Věře Hružové, provdané Skoupilové, se dlouho nevědělo. Až v roce 1979 je objevil „čapkolog“ Jiří Opelík, který je vydal pod názvem *Karel Čapek Věře Hružové: dopisy ze zásuvky*.

vodobých dějin. Byl to velmi zkušený diplomat, který působil jako československý velvyslanec nejprve v Londýně, pak v Římě a od roku 1932 v Berlíně. Byl to on, kdo 30. října 1938 doručil podepsanou Mnichovskou dohodu prezidentu Benešovi. Po roce 1945 byl krátce uvězněn a obviněn z kolaborace, ta mu ale nebyla prokázána. Po roce 1948 se stal pro nový režim nepřijatelnou osobou. Byla mu vyměřena penze, ze které nemohl vyžít, a tak si ve svých takřka osmdesáti letech musel vypomáhat výukou jazyků.

Všechny knihy s věnováním Vojtěchu Mastnému k nám do pražské městské knihovny přišly ve stejnou dobu, počátkem roku 1947. Písemný doklad o darování bohužel nemáme, je to jen naše domněnka.

Když v roce 2002 zaplavila tisíciletá voda fond vzácných tisků, bylo mezi nimi bohužel i první vydání *Krakatitu* s Čapkovým věnováním Vojtěchu Mastnému. Kniha byla zmrazena a posléze vysušena. Nyní čeká, až se jí ujmou ruce zkušeného restaurátora.

ČAPEK, Karel. *Krakatit : román; v úpravě Josefa Čapka*. [1. vydání.]

Praha: Aventinum 1924. 253 stran.

Signatura: HB 3413

Dr. V. MASTNÝ

K A R E L Č A P E K

K R A K A T I T

A V E N T I N U M 1 9 2 4

Obálka od Josefa Čapka

Martiny

K R A K Á T I T

Čaru vybraní
den Martiniem
v rodné msti
Karel Čapek

Čapkovo věnování

K A R E L Č A P E K

K R A K A T I T

R O M Á N

A

1 9 2 4

A V E N T I N U M P R A H A

Titulní list

Bezručovy Slezské písně v úpravě Vojtěcha Preissiga

Když si grafik Vojtěch Preissig (1873–1944) v roce 1905 otevřel na pražských Královských Vinohradech grafický ateliér, hledal pro svůj podnik zajímavé zakázky. Roku 1907 se rozhodl požádat Vladimíra Vaška, píšícího pod pseudonymem Petr Bezruč (1867–1958), o souhlas s vydáním jeho básní. Bezručovy básně začaly vycházet roku 1899 v beletristické příloze časopisu Čas. Okamžitě se setkaly s nevídaným ohlasem zejména mezi obyvateli Ostravska. Velmi výstižně jeho poezii charakterizuje autor hesla ve Wikipedii:

„Naprosto ojedinelé verše útočně promlouvající za sociální a národní zájmy českých obyvatel Slezska nemají svou genezi, stylem ani dalším osudem v české literatuře obdobu.“

Básně z přílohy Času vyšly samostatně v roce 1903 pod názvem *Slezské číslo*, ale bez uvedení autora.

Ale vraťme se k Vojtěchu Preissigovi. Petr Bezruč dal Preissigovi k vydání souhlas s podmínkou, že v knize nebude uvedeno jeho jméno. A protože zájem o vydání Bezručových básní měl i nedávno založený Spolek českých bibliofilů, se kterým byl grafik v kontaktu, došlo k dohodě – spolek vydá sbírku v počtu 500 kusů pro své předplatitele, Preissig se postará o výtvarnou stránku a zařídí tisk. Kniha s názvem *Slezské písně* měla vyjít v roce 1909, ale Preissig se s její přípravou opozdil. Některá místa, která jsou ve sbírce zmíněna, osobně navštívil, aby poznal prostředí, které dílo inspirovalo. *Slezské písně* tak spatřily světlo světa až v únoru 1910. Spolek českých bib-

liofilů je proto rozesílal svým předplatitelům jako členskou prémii za rok 1909. Bezručovy *Slezské písně* z roku 1909 patří k nejlépe graficky vypraveným knihám vydaným na počátku 20. století u nás.

Preissig byl nejen skvělý grafik, ale i jedinečný typograf a grafickou úpravou tohoto titulu značně předběhl dobu. Pro písně zvolil anglické písmo Arlington, které s obdivuhodnou lehkostí doplnil o české háčky a čárky. Každá báseň má dvoubarevnou iniciálu, jejíž velké černé písmeno se pojí s textem i písmem. Na svou dobu velmi moderní jsou i tři doprovodné dřevoryty. Zobrazení zámku Plumlova je považováno za jednu z prvních skutečně abstraktních ilustrací u nás. Básníkovo utajované autorství vyřešil Preissig šalamounsky – některé stránky ručního papíru nesou vodoznak Bezruč.

V roce 1910 publikoval Preissig dodatky ke *Slezským písním* vyzdobené jedním dřevorytem, které byly určeny pouze předplatitelům prvního vydání.

Spolek českých bibliofilů se rozhodl v roce 1911 vydat *Slezské písně* znovu. Toto vydání už nebylo určeno pro knihomily, ale pro široké vrstvy obyvatel a bylo bez ilustrací. Titulní list nakreslil Adolf Kašpar. Pořízených 3000 výtisků bylo rychle rozebráno. Úspěch podnítil spolek k další levné edici ještě tentýž rok, a to v počtu 4500 výtisků, což bylo na svou dobu úctyhodné číslo.

Bohužel se Vojtěch Preissig ještě v roce 1910 dostal do finančních potíží a jeho grafický ateliér byl zabaven exekutorem. Rozhodl se proto opustit vlast a odjel do Ameriky. Karel Zink ve svém článku *Spolek českých bibliofilů a knihomilské tisky 1908–1925* uvádí:

„Bezruč ve své dobrotě sám nabídl Preissigovi, aby si za mořem vydal vše, co chce, ale pro Evropu. Ale nedal svolení k dovozu Preissigova vydání do Čech.“

V Americe vyšly v roce 1911 *Slezské písně* v Chicagu v tisíci exemplářích se čtyřmi Preissigovými dřevoryty, navíc doplněné o verše herečky Haně Kvapilové.¹¹ Literární kroužek, který je pod nimi podepsán, odeslal větší část nákladu jednomu z pražských knihkupců, tím byl Alois Srdce. (Logo tohoto knihkupce, ztvárňující čtenáře s knihou v ruce, najdeme dodnes nad výlohou antikvariátu ve Spálené ulici.) Týden před dodáním prvního lidového vydání od Spolku českých bibliofilů byla Praha zaplavena *Slezskými písněmi* vytištěnými v Americe, které nesly název *Písně Petra Bezruče*. (Pravá identita Petra Bezruče byla prozrazena v roce 1910 na veřejné přednášce Adolfa Kubise.)

Slezské písně vycházejí i v současné době, úrovně grafické podoby Preissigova vydání ale dosahuje málokterá úprava.

BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*; [knihu upravil Vojtěch Preissig].

Praha: Spolek českých bibliofilů, 1909. 93 stran.

Signatura: I H 3494

¹¹ MAREK, Pavel. K problematice vydání Slezských písní v roce 1909. In: *Časopis Slezského muzea, série B.*, r. 1994, č. 2.

SLEZSKÉ PÍSNĚ

B 3151 F
IH 3494a

349

VYDAL SPOLEK ČESKÝCH BIBLIOFILŮ

VP

BEZRUC

KYJOV

Ej, ztepilí šuhají v čizmách vy,
cj, děvčata v suknicí rudé –
vždy veselo bývalo v Kyjově,
vždy veselo v Kyjově bude.

Tak jako to táhne z vonných rěv,
tak jako ty kypíš má sloko –
tak hoří ta ohnivá slovácká krev,
tak ret pálí a srší oko.

Kdo chce nás bít, kdo chce nás urazit?
My nevíme o pánu žádném –
jak vesele dovedem žít a pít,
tak vesele na poli padnem.

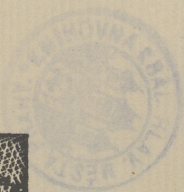
PTENÍ

Domky máš žluté a chudobné,
vidím a vidím, že v Ptení
po skromnu horáci dýchají,
že zde již Hanáků není.

Hleď, mezi domky je kopeček,
travnatý, ncnáhlý, nízký...
Zámeček? Čtyry má věžičky
ve středu tiché té vísky.

Ilustrace k básni Červený květ

Ilustrace k básni *Plumlov - I*

Ani labuť ani Lůna

*Ani labuť ani Lůna
oblaky neoře;
lěč to bílá kaple stojí
na vysoké hoře.*

Tak začíná jedna z básní Karla Hynka Máchy (1810–1836), kterou její autor nazval podle úvodního verše. A název *Ani labuť ani Lůna* nese i jedna velmi pozoruhodná kniha z roku 1936, k níž se váže zajímavý příběh.

Když v roce 1936 probíhaly v Čechách na mnoha místech velké oslavy stého výročí narození Karla Hynka Máchy, i naši surrealisté se rozhodli nemlčet. A udělali to, jak jinak, po svém. Vydali sborník s příspěvky, které měly zbavit Máchu mýtů a legend u nás tak oblíbených. Pod texty knihy *Ani labuť ani Lůna* najdeme dnes již zvučná jména představitelů české avantgardy: Karel Teige, Vítězslav Nezval, Adolf Hoffmeister nebo Konstantin Biebl. Texty doprovodili svými kolážemi Toyen a Jindřich Štyrský, ale i další členové surrealistické skupiny. O co autorům sborníku šlo, velmi dobře vystihl Bohuslav Brouk ve svém příspěvku nazvaném *Máchův kult*:

„Ačkoliv Máchův Máj čpí spíše popravištěm a hřbitovem než kvetoucí májovou přírodou a spíše nezkroutnou zločinnou vášní než sentimentálním milostným roztoužením, přece se stal Mácha patronem studentských lásek, ochráncem dostaveníček naivních milenců a symbolem tělesně nenáročných snů starých panen...“

Brouk kritizuje i snahu řady podnikavců se na výročí přiživit:

„Jsou tu ovšem také, i když velmi poskrovnu, různí olysalí duchové, kteří si z nadbytku času a nedostatku jiných schopností vzali za úkol sloužiti Máchovi doživotně, a vybudovali si tak na slávě Máchově svoji kariéru. Takoví potentáti nemají nic kloudnějšího na práci než s fetišistickým zaujetím sbíratí kdejakou nejapnou zmínku a zprávu o Máchovi. Skoupili by každou židli, na níž seděl Mácha, jen kdyby se jim ji podařilo poznati a nalézti. [...] Uveřejňují, kterak Mácha rokoval za noci v parku se svou milou o české otázce, snaží se naivně vyložití každý výrok, jež Mácha k své dívce pronesl, avšak intimní šifrovaný deník, v němž Mácha zanechal důkaz, že neměl pohlaví zarostlé mechem, jako snad oni, pečlivě střeží, aby nikdy nevyšel na veřejnost.“

Jeden z předních českých máchologů si slova o „olysalých duších s pohlavím zarostlým mechem“ vztáhl na sebe (byl holohlavý) a žaloba byla na světě. Byl to Karel Janský, kdo se cítil poškozen na cti, jak se tehdy říkalo. Janský žaloval jak Bohuslava Brouka, autora článku, tak i Ottu Jirsáka, který sborník vydal. Problém byl, že kniha už ležela na pultech knihkupectví. Přece jen se ale Janskému podařilo dosáhnout toho, že policejní komisařství část nákladu zabavilo. Zkonfiskovány byly knihy ve firmě Česká expedice a ty, které ještě byly u nakladatele Jirsáka. Soudní spor trval půl roku a nakonec skončil smírem. Každá strana zaplatila svoje soudní náklady a Jirsák se Janskému omluvil s tím, že jako nakladatel příspěvek nečetl. I Brouk napsal omluvu, v ní ale zdůraznil, že při psaní článku neměl na mysli žádnou konkrétní osobu. Po urovnání sporu byly zabavené knihy nakladateli vráceny. Z nich Otto Jirsák vypustil Broukův článek, který byl naštěstí ve sbor-

níku zařazen jako poslední. Nakladatelství odstranilo i doslov a dvě koláže Jindřicha Štyrského. Na obálku všech zbylých knih bylo otištěno razítko s textem „PO KONFISKACI II. OPRAVENÉ VYDÁNÍ“.

Sborník nebyl v době svého vydání kritiky dobře přijat. Například v listu *Aktivisté*¹² napsal autor skrytý pod šifrou *ou* tato slova:

„K. H. Mácha je jen záminkou, aby několik příslušníků stárnoucí generace na sebe upozornilo... Nezval s Teigem v člancích plných šarlatánství předčí jarmareční vyvolavače pouťového zboží...“

Téměř po šedesáti letech v roce 1995 vyšel sborník *Ani labuť ani Lůna* znovu, a to v původním necenzurovaném vydání. Literární vědec Josef Zumr na jeho zadní obálce píše:

„Sborník Ani labuť ani Lůna zdaleka nesehrál v máchovském bádání ani v širším pochopení Máchy úlohu, jakou by si pro svou podnětnost zaslouhoval. Příliš dlouho byl na indexu zakázaných knih, a pokud nebyl, stal se pro svou vzácnost raritou.“

Náš výtisk sborníku jsme koupili v roce 2015 v jednom z pražských antikvariátů. Podařilo se nám sehnat jen onu verzi po policejním zásahu. První vydání před konfiskací se objevuje pouze vzácně, a to spíše v knižních aukcích. Na poslední straně bývají podepsáni autoři příspěvků. O to pak je kniha cennější.

12 *Aktivisté*, r. 1936–1937, č. 1, s. 1.

Ani labuť ani Lúna: sborník k stému výročí smrti K. H. Máchy / [autoři] Konstantin Biebl, Bohuslav Brouk, E. F. Burian, Adolf Hoffmeister, Závěš Kalandra, Vincenc Makovský, Jan Mukařovský, Vítězslav Nezval, Laco Novomeský, Jindřich Štyrský, Karel Teige, Toyen; redigoval Vítězslav Nezval. 2., opravené vydání.

Praha: Otto Jirsák, 1936. 76 stran, 12 nečíslovaných stran obrazových příloh.

Signatura: HC 4513

PO KONFISKACI II. OPRAVENÉ VYDÁNÍ.

Ani labuť ani Lůna

Sborník k stému výročí smrti K. H. Máchy

Konstantin Biebl - Bohuslav Brouk
E. F. Burian - Adolf Hoffmeister
Záviš Kalandra - Vincenc Makovský
Jan Mukařovský - Vítězslav Nezval
Laco Novomeský - Jindřich Štyrský
Karel Teige - Toyen

Redigoval

Vítězslav Nezval

Nová edice

Obálka

Jindřich Štyrský: »... a v běhu rozličné jim činiti otázky.«

K. H. Mácha: Pouť Krkonošská

(1)

Ilustrace Jindřicha Štyrského

(2)

Jindřich Štyrský: »Hrdliččin zval ku lásce hlas«

K. H. Mácha: Máj

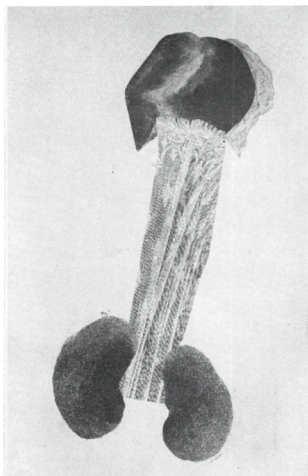
(3)

Jindřich Štyrský: »Meči! obraze můj!«

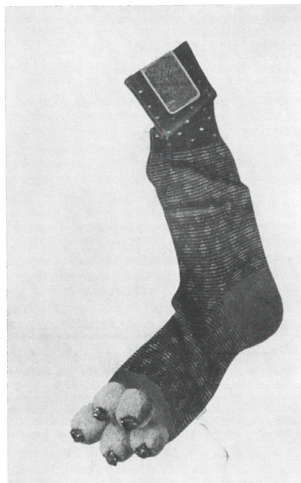
K. H. Mácha: Kat

Ilustrace Jindřicha Štyrského

Jindřich Štyrský: «23. září 1885. Ráno. [1 slovo]»
K. H. Mácha: Deník z r. 1885

(10)

Jindřich Štyrský: Ze soukromé sbírky máchovského
sběratele p. X.

(11)

Koláže Jindřicha Štyrského, které byly z původního vydání odstraněny

Sirotám příbramským

Sborník *Sirotám příbramským* z roku 1892 byl ve své době ojedinělý nejen okolnostmi vzniku, ale i tím, že celý výtěžek z něj byl věnován na charitativní účely. Dnes to není nic překvapivého, ale na konci 19. století to byla věc nevídaná.

Co vlastně tehdy podnítilo jeho vznik? V roce 1892 se v Březových Horách u Příbrami odehrálo vůbec největší důlní neštěstí u nás, v rudném hornictví do té doby dokonce i ve světě. Na svou dobu tu byly velmi moderní doly, kde se těžilo stříbro a olovo, přesto v nich vypukl 31. května požár. Když si jeden z horníků pracující na dole Marie na konci ranní směny vyměňoval knot u kahanu, propadl mu dolů šachtou doutnajícím oharek. Naneštěstí dopadl do sklípku s dřevěnými odštěpky a tam se vznítil. Nikdo si ale ničeho nevšiml. V dole, který byl přes tisíc metrů hluboký a měl 32 pater, byla většina zařízení dřevěná. Oheň se nešířil jen směrem vzhůru, ale i do sousedních dolů, s nimiž byl ve spodních patrech propojen.

A pak přišlo zcela chybné rozhodnutí vrchního správce Huga Görgela, který nařídil do dolu vhánět vodu z hydrantů. Jenže voda srážela jedovaté plyny do nižších pater a současně tím zabraňovala přirozené ventilaci vzduchu. Tak se zplodiny uvolňované při hoření začaly šířit chodbami i do dalších březohorských šachet. Horníci, pracující nejen na Marii, ale i v ostatních dolech, se vlastně udusili. Bilance neštěstí byla tragická – z 835 havířů, kteří sfárali na odpolední směnu, jich zemřelo 319. Po obětech zůstalo 286 vdov a 919 sirotků.

Zpráva o tragédii se rychle rozšířila nejen v Čechách a Rakousku-Uhersku, ale i po celé Evropě, a dokonce i do zámoří. Okamžitě se vzedmula obrovská vlna solidarity – na pomoc pozůstalým posílali peníze jednotlivci, rodiny, instituce, báňské společnosti, spolky i krajané z USA. Nejvyšší částkou, deseti tisíci zlatých, přispěl císař František Josef.

Snaha podpořit pozůstalé po obětech katastrofy zarezonovala i mezi našimi umělci. A tak se zrodil sborník *Sírotám příbramským*, jehož iniciátorem byl básník a dramatik Jaroslav Kvapil (1868–1950). V rekordně krátké době se podařilo shromáždit velké množství příspěvků nejrůznějšího typu. Najdeme tu básně, vzpomínky, krátké povídky, národopisné stati a samozřejmě nechybí ani obrázky. Na vzniku sborníku spolupracovala řada známých i dnes neznámých autorů (celkem 149), kteří se vzdali nároku na honorář. Své příspěvky poslali např. Jaroslav Vrchlický, Julius Zeyer, Antonín Sova, Zikmund Winter a Jakub Arbes, z výtvarníků pak např. Adolf Liebscher či Jakub Schikaneder. Pod jednou vzpomínkou je jako autor uveden R. E. Jamot. To je pseudonym lékaře Josefa Thomayera, vzniklý jako obrácený přepis zvukové podoby jeho příjmení a používaný při publikování populárně-naučných statí a beletristických děl psaných vedle lékařské praxe. Připomeňme, že dnes je po Thomayerovi nazvána jedna z pražských fakultních nemocnic.

Kniha vyšla v neuvěřitelně krátké době, již dva měsíce po katastrofě. Na první straně je uvedeno datum červenec 1892 a také text: „*Vydáno péčí českých umělců ve prospěch pozůstalých po obětech katastrofy.*“ V tiráži se dočteme, že o bezplatný tisk se podělili tři známí pražští nakladatelé J. Otto, J. R. Vilímek a F. Šimáček. A dokonce i papír poskytl dvě papírny zdarma.

Sborník *Sirotám příbramským* je dodnes cenným dokladem obětavosti a solidarity našich umělců s těmi, kteří to nejvíce potřebovali. Exemplář schraňovaný v Oddělení vzácných tisků patřil básníku S. K. Neumannovi, jehož energický podpis najdeme na titulní straně.

Sirotám příbramským / vydáno péčí českých umělců ve prospěch pozůstalých po obětech katastrofy.

Praha: [nakladatel není znám: Komise F. Kytka], 1892. 32 stran.

Signatura: HE 220

SIROTÁM PŘÍBRAMSKÝM

VYDANO

PÉČÍ ČESKÝCH UMĚLCŮ

S. K. Neumann

67

V PRAZE, V ČERVENCI 1892

TISKEM J. OTTY

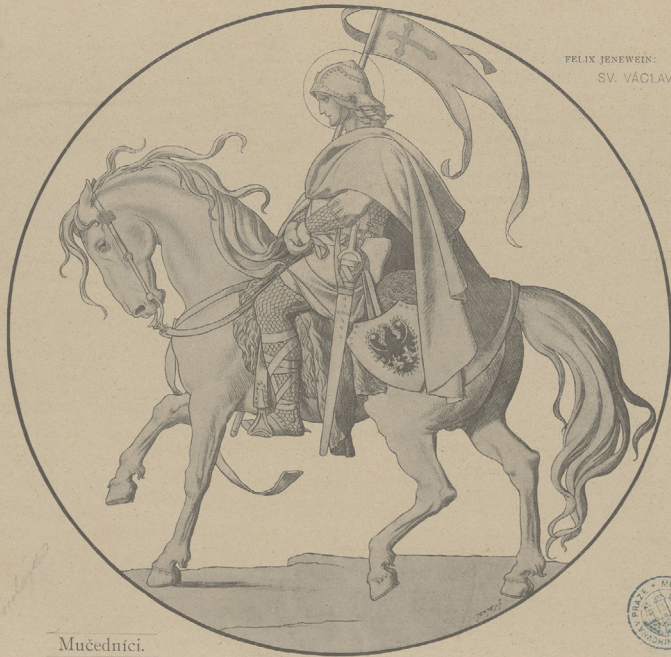
Titulní list s podpisem S. K. Neumanna

208 290c
V PRAZE, V ČERVCENCI 1892.

SIROTÁM PŘÍBRAMSKÝM

VDÁNO PEČÍ ČESKÝCH UMĚLCŮ

VE PROSPĚCH POZŮSTALÝCH PO OBĚTECH KATASTROFY.

FELIX JENEWEIN:
SV. VÁCLAV.

Mučedníci.

Ten chorál prastarý jak dmel v hloubi temné!
Kdo pěl jej, vlastní svůj si pohrobil pěl zpěv.
Hlas tisíc metrů spěl, než vyšel z nitra země,
a kde jej zaslechli, tam v srdci stydla krev.
To vykřik děsný byl, jak onen na Golgátě
»ó proč's mne opustil!« a dlouho, dlouho zněl.
Ba nikdy dosud Smrt v tak hrozném nesla šatě,
jak tenkrát v podsvětí, kdy bídný bratr mřel.

17
Čím všecy slzy jsou, čím jalové ty nášky?
Však srdci nedá to, krev do očí se dere,
a soucit hluboký a čistý, bez přetvářky
tu celou vlastí jde a vzdechy tisícere.
Ó, tise jako dech vy naše vaňte vzdechy!
Ó, drahé památky, v hrob níckce stelte jim!
Ne mrtvým, živým jich je třeba vzduchu, těchy,
co živým podáte, jste dali zesnulým!

Otčenáš zahalený do zednářských symbolů

Jednu z nejkrásnějších knih Alfonse Muchy (1860–1939) s názvem *Le Pater* (Otčenáš) vydalo nakladatelství F. Champenois a H. Piazza v Paříži v roce 1899. Kniha je jedinečná nejen svou estetickou kvalitou, má v sobě navíc něco mimořádného – modlitba Otčenáš je zahalena do alegorií a symbolů svobodných zednářů. Na konci devadesátých let 19. století se Alfons Mucha rozhodl ilustrovat a vlastním výkladem opatřit modlitbu Páně. Umělec přesycený dekorativním uměním chtěl vytvořit umělecké dílo, které by mělo vyšší poslání. A to se mu vskutku podařilo. Ačkoli Mucha patřil k zednářům, nikdy se s katolickým náboženstvím nerozešel. Zastával názor, že každý člověk by měl hledat hlubší smysl života a usilovat o lepší poznání Boha, světa i sebe sama. Ostatně svobodné zednářství, které se velmi často vyjadřuje pomocí symbolů, bývá vykládáno jako hledání světla a základní objektivní pravdy.

Mucha modlitbu nejen ilustroval a opatřil doprovodným textem, ale navrhl i písmo a grafickou úpravu. O okolnostech vzniku tohoto pozoruhodného díla nechává promluvit samotného umělce Muchův syn Jiří v jedné ze svých knih:

„Viděl jsem svou cestu někde jinde, trochu výš. Přemýšlel jsem, kam by bylo možno obrátit světlo, aby zasáhlo i končiny ve stínu. Nehledal jsem dlouho. Otče náš, napadlo mě. Proč nevyjádřit tato dvě slova obrazovým doprovodem? Mluvil jsem o tom s nakladatelem Piazzou, když ke mně přišel s přáním vydat nějaké mé

další dílo. Byl nadšen, a tak jsem mu vysvětlil, jak bych si knihu představoval: první stránku jako obálku se symbolickou výzdobou, druhý list jako opakování obálky, třetí ornamentální rámeček, ve kterém by byl vždycky jeden verš Otčenáše, čtvrtá slovní rozbor a pak ještě to celé vyjádřené obrazem. Tak by se to opakovalo až do konce modlitby uzavřené závěrečnou vinětou.“¹³

Knihy má pevně danou strukturu – každému ze sedmi veršů této modlitby jsou věnovány tři strany. Na první je čistě dekorativní barevná litografie. Základ obrazu tvoří dvě různě velké osmicípé hvězdy, které vytváří soustředné kružnice. Ve středu malé kružnice je vlastní verš modlitby. Druhá stránka, také barevná litografie, připomíná středověký rukopis. Text Muchova výkladu má zdobnou iniciálu a je orámován bordurou s květinovým motivem. Na třetí, nejzajímavější, je figurální malba provedená technikou heliogravury, která obrazem vyjadřuje text předchozí stránky. Anna Dvořáková ve sborníku *Alfons Mucha – Paříž 1900: Le Pater* uvádí:

„Mucha zde přechází k záhadnějším obrazům, typickým pro symbolisty, a ilustruje obtížný vzestup člověka od temných prehistorických kořenů k vědomému přijetí duchovních aspektů života.“¹⁴

Muchův *Otčenáš* vyšel v omezeném nákladu 510 číslovaných výtisků, z nichž sto dvacet bylo vyhrazeno pro české vydání, které

13 MUCHA, Jiří. *Alfons Mucha, His Life and Art*. London: Heinemann, 1966.

14 DVOŘÁKOVÁ, Anna, BIERI THOMSON, Helen, BOYSSON, Bernadett de. *Alfons Mucha – Paříž 1900: Le Pater / Otčenáš*. [Překl. Vladimíra Daňková], [Barbara Day], [Eva Klimentová]. Praha: Obecní dům, 2002.

připravil nakladatel Bedřich Kočí. V něm jsou ponechány původní barevné litografie s francouzským textem, k nim je na hedvábném papíře natištěn český text. Ten se proti francouzskému originálu dost liší. Terminologie zednářů byla totiž odstraněna a výrazy označující božstvo byly nahrazeny slovem Bůh. Nakladatel Kočí tak chtěl předejít nepřijetí knihy v převážně katolických Čechách. Navíc v době kolem roku 1899 byly vztahy mezi katolickou církví a svobodnými zednáři značně napjaté. Kniha u nás nebyla vzhledem ke své bohaté výpravě levnou záležitostí. Prodávala se za 120 Kč. Pro představu – průměrná mzda dělníka byla v té době 75 Kč měsíčně. Pražský nakladatel Bedřich Kočí musel část nákladu v Paříži odkoupit.

Mucha svůj *Otčenáš* vystavoval společně s jinými díly na Světové výstavě v Paříži v roce 1900. Doufal, že se díky němu konečně zbaví nálepky pouhého dekorativního umělce. A to se povedlo. Kniha, patřící k nejpozoruhodnějším uměleckým dílům své doby, měla velký úspěch. Ilustrace dokonce upoutaly pozornost císaře Františka Josefa I., který byl hluboce věřící.

Náš výtisk má číslo 112 a je v naší knihovně již přes sto let. Je s podivem, že se tato nádherná kniha u nás neztratila. V České republice je několik výtisků i v jiných knihovnách, ale z knihoven komunitního typu ji má pouze Městská knihovna v Praze. V roce 2023 bylo ve spolupráci se společností Mucha Foundation vydáno v Paříži její faksimile. Muchův *Otčenáš*, jedna z umělcových nejkrásnějších knih, tak může potěšit nejen vyznavače křesťanské víry, ale i všechny milovníky výtvarného umění.

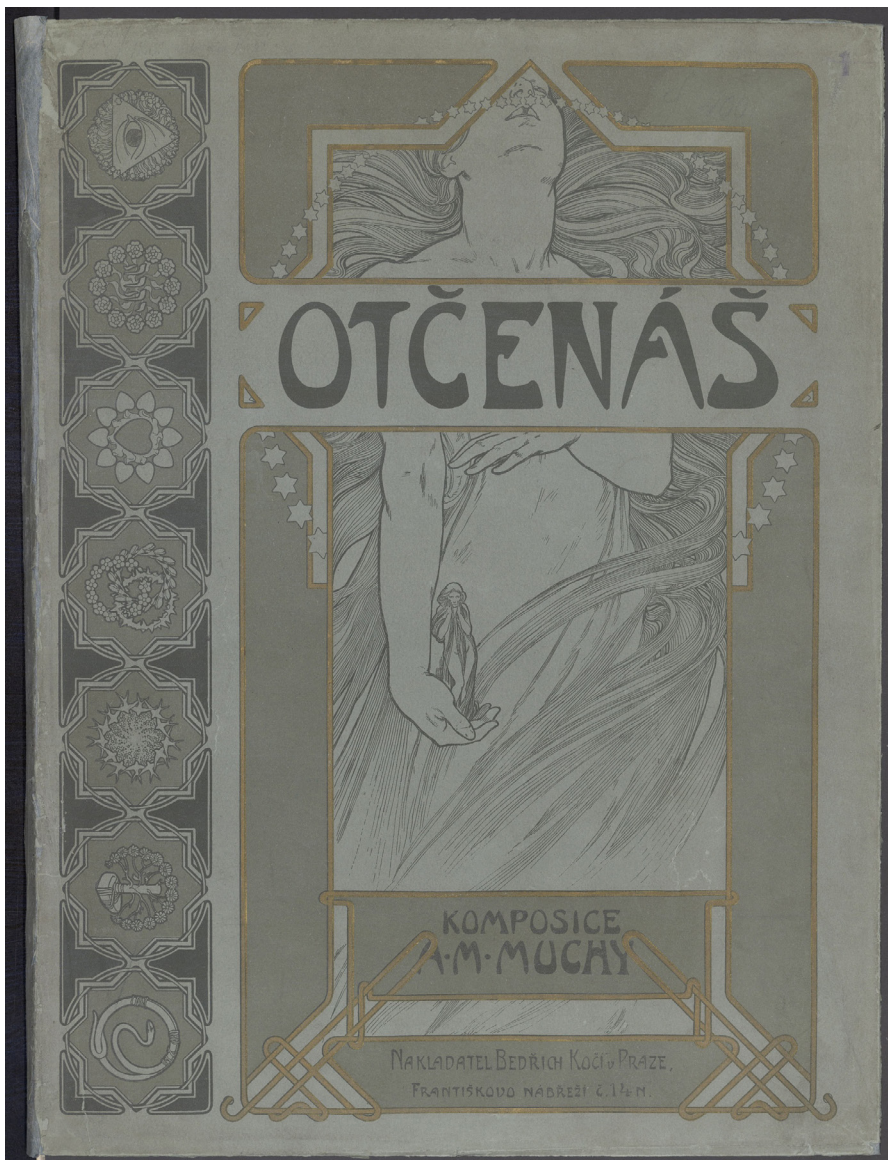
K Muchovu *Otčenáši* se zachovalo velké množství přípravných prací provedených tužkou, tuší, uhlím a akvarelem. V roce 1972 je do své sbírky ve Švýcarsku získali Věra a Lotar Neumannovi. Věra Neumannová, která pocházela z Moravy, později celý soubor

kreseb věnovala Uměleckoprůmyslovému museu v Praze. Nejsou to ale všechny dochované přípravné kresby k *Otčenáši*, sedmnáct z nich zůstalo v majetku umělcovy rodiny.

MUCHA, Alfons. *Otčenáš = Le Pater*.

Praha: B. Kočí, [1901]. 29 listů.

Signatura: HE 22

Obálka knihy
(v levém horním rohu je typický zednářský symbol)

Začátek nejznámější modlitby
(litografie)

Text s výraznou iniciálou je zasazen do dekorativního rámce (litografie)

Ilustrace provedená technikou heliogravury

Balada dětská v úpravě Jaroslava Boudy

Balada dětská je jednou z osmnácti básní, které tvoří sbírku *Balady a romance* Jana Nerudy (1834–1891). Patří k těm smutným – pro umírající děťátko si přijde smrtka v podobě dítěte, a to ve chvíli, kdy si matka na chvíli zdřímne. Smrtka ho láká do nebe, kde budou hrát andělíčci. Dítě zprvu nechce opustit matku, ale nakonec se nechá přemluvit. Neruda k napsání balady inspiroval osud malé Jarmilky, dcery jeho přítele, básníka Adolfa Hejduka, která zemřela v roce 1878. Neruda jí měl jít za kmotra, ale nemohl v ten den do Písku, kde Hejdukovi žili, přijet. Byl však jako kmotr ve farní knize uveden. Do Písku přijel až den po pohřbu. Smutný příběh jej inspiroval k napsání balady, zanechal ji u Hejdukových na psacím stole.

A právě tuto báseň se v roce 1918 rozhodl přepsat a vyzdobit ilustracemi Jaroslav Bouda (1898–1919), starší bratr malíře a grafika Cyrila Boudy. Vytvořil tak vsutku originální dárek pro svého otce k svátku. O tom, že měl Cyril Bouda bratra, se dnes již málo ví. Jaroslav, stejně jako Cyril, dostal do vínku velký výtvarný talent. Není divu. Otec Alois byl profesorem kreslení, matka Anna malířkou květin a keramičkou. Maminka pocházela z umělecké rodiny Suchardových, její bratři Stanislav a Vojtěch byli známí sochaři. A ještě jedna zajímavost: Oběma Boudovým synům byl za kmotra Mikoláš Aleš, který patřil k rodinným přátelům.

Talentovaný Jaroslav kreslil od útlého dětství. Vystudoval zlatnickou školu a pak se stal žákem pražské akademie, kde nastoupil do ateliéru Vojtěcha Hynaise. Už v patnácti letech vyzdobil svou

první knihu – *Veliký ptačí trh* od Františka Ladislava Čelakovského – i když v knize jako autor uvedený není. Jaroslava ale stihl tragický osud. Pátého června roku 1919 si šel s kamarády zaplavat do Vltavy, skočil do vody a už se nevynořil. Co bylo příčinou jeho smrti, se nikdy nezjistilo. Možná zemřel na následky tyfu, který krátce předtím prodělal. Bylo mu pouhých 21 let.

Jaroslav tak jako rok předtím chystal i v roce 1919 svému otci k svátku dárek (Alois má svátek 21. června). Předat ho ale už nestihl. Jeho kresba, prý poslední výtvar, se stala jakousi předzvěstí jeho smrti. Andílek, brodící se až po ramena vodou, mává nad hlavou kyticí polních květin. O existenci obrázku píše Josef Klempera v knize *Cyril Bouda – Malířova Malá mořská víla*¹⁵, vydané v roce 2008. Dnes je tato kresba spolu s Jaroslavovými dalšími díly uložená v Památníku národního písemnictví.

Cyril Bouda byl vždy přesvědčený o tom, že jeho bratr Jaroslav měl větší talent než on. Jaroslavovy kresby byly předmětem obdivu již od jeho útlého dětství. Cyrilův vnuk Martin Bouda k tomu říká: „Můj dědeček Cyril se celý život snažil bratrovi vyrovnat, a možná proto byl tak pilný a vytrvalý ve své práci.“

V roce 1926 se nakladatelství Družstevní práce rozhodlo vydat Jaroslavův rukopis *Balady dětské* knižně jako svůj první soukromý tisk. Nebyl určený k prodeji, ale jako dárek pro odběratele k Vánocům. Výtisky byly číslované. Nakladatelství Družstevní práce bylo trochu jiné než ostatní prvorepublikové podniky tohoto druhu. Fungovalo na principu společného vydávání knih čtenáři, spisovateli i výtvarníky a jejich prodeji členům družstva přímo od nakladatelství. Knihy tak mohly být levnější. Wikipedie uvádí, že

15 KLEMPERA, Josef. *Cyril Bouda : Malířova Malá mořská víla* : [vyprávění o Cyrilu Boudovi]. Praha: Toužimský & Moravec, 2008.

to byl jeden z prvních pokusů o takovouto formu vydávání knih ve světě. Útlá knížečka s milými obrázky kreslenými technikou akvarelu jistě tehdy udělala čtenářům radost. Většina z nich zřejmě netušila, jaký smutný osud postihl jejího tvůrce. Kdoví, proč si mladý student vybral ze všech Nerudových balad zrovna tu, kde je hlavním motivem smrt.

NERUDA, Jan. *Ballada dětská* : přepsal a vyzdobil Jaroslav Bouda.

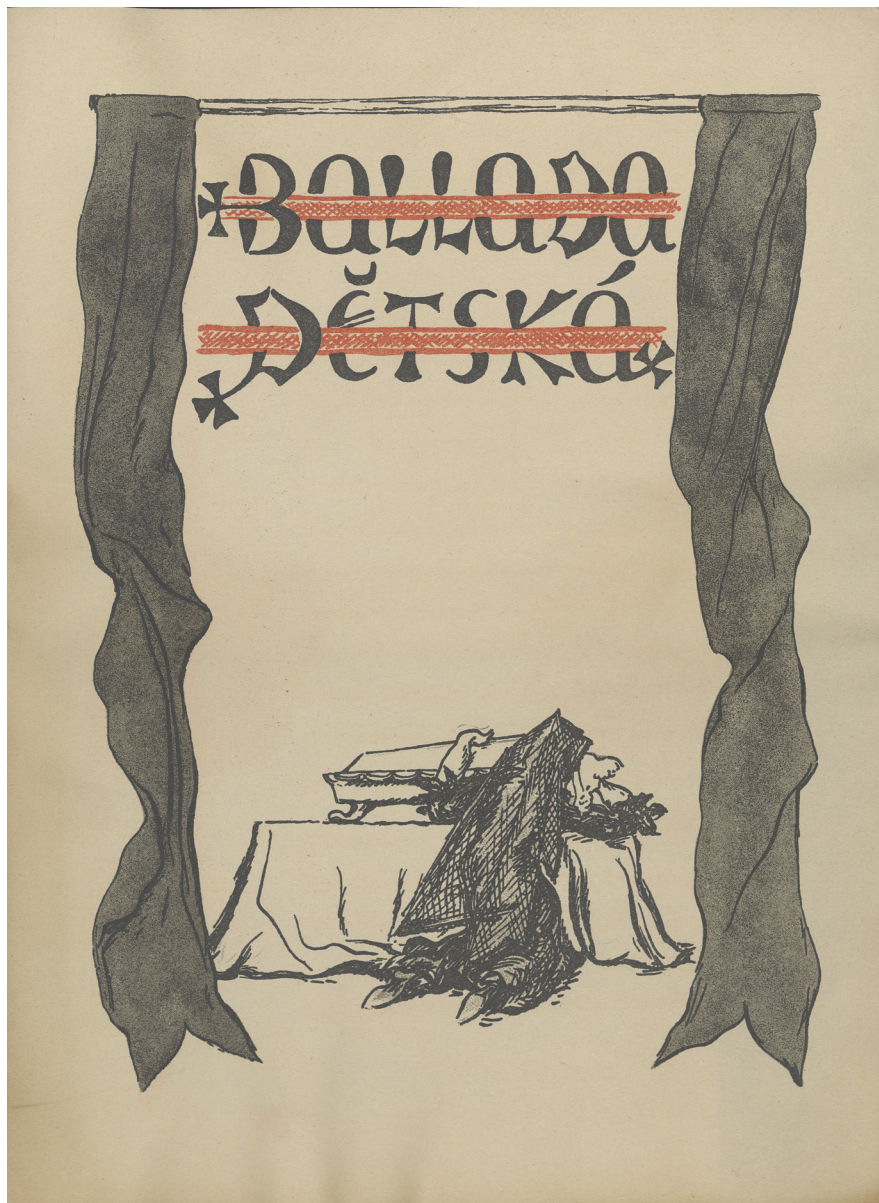
Praha: Družstevní práce, 1926 (Česká grafická unie). 10 stran.

Signatura: HC 2829

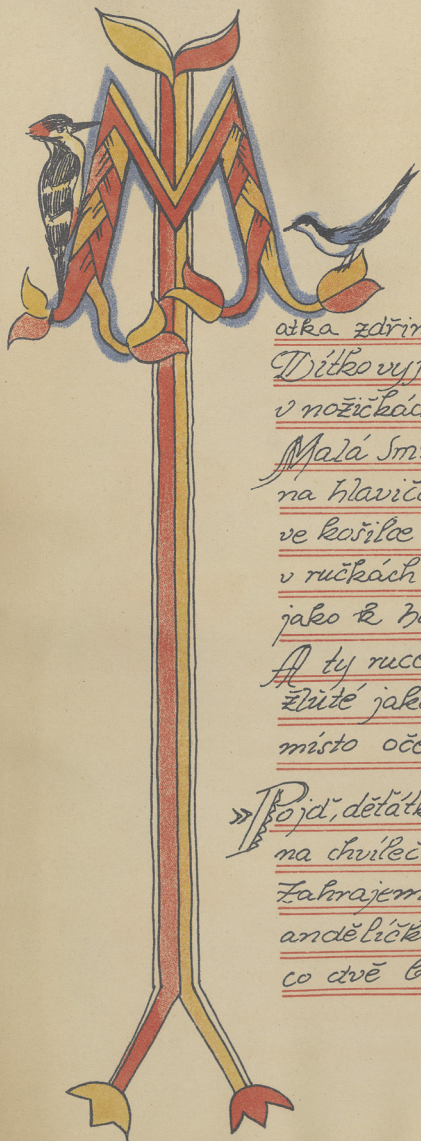

Tatínkovi k svátku - Jarka

Věnování otci

Titulní list

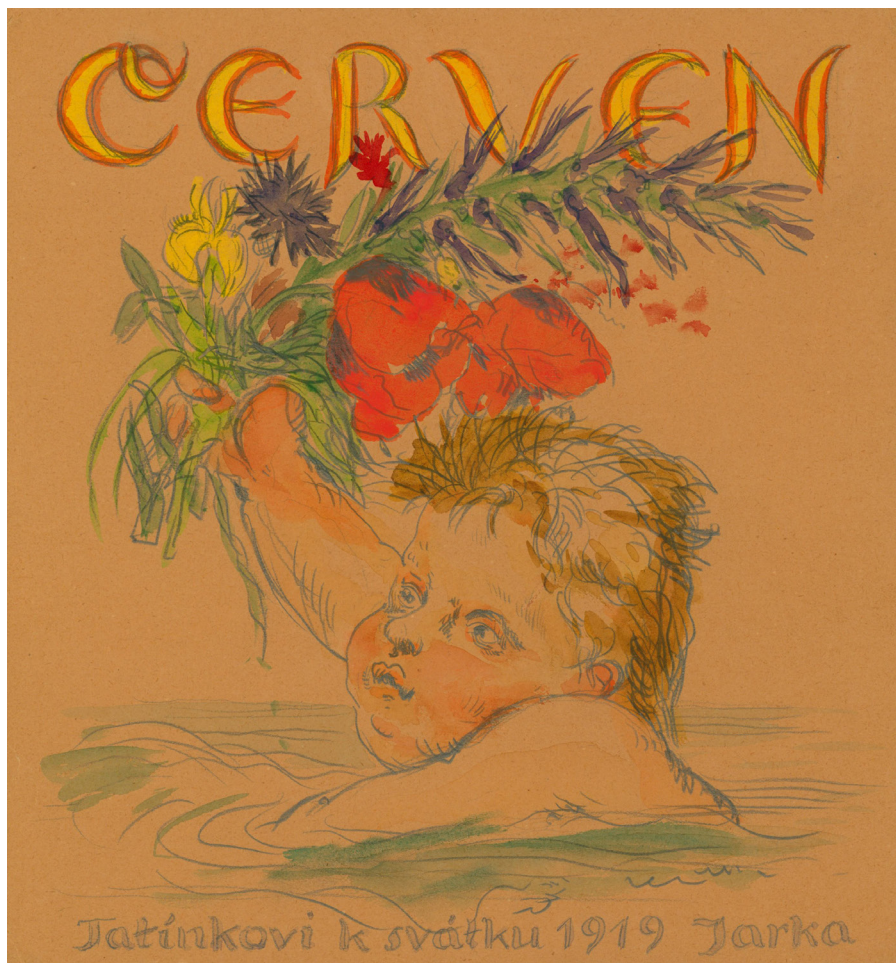
oška zdřimla na úsvitě.
Dítě vyjeveně hledí —
v nožičkách mu Smrčka sedí.
Malá Smrčka, sama dítě,
na hlavičce věnec bílý,
ve košilce drobné tílko,
v rúčkách drží hravé síť
jako k hombě na motýly.
A ty ruce jako hůlky,
žluté jako z varku čilko,
místo očí modré dílky.
» Pojď, dítěátko, pojď holátko,
na chvílečku, jen na krátko.
Zahrajem si na Hélice
andělíčkové při muzice
co dvě bílé holubice. «

První strana

Ilustrace

Věnovací list otci k svátku, který už nebyl předán
Umělecké sbírky - Památník národního
písemnictví / Muzeum literatury, inventární číslo IK 8395

Obrázková dějepisná čítanka Spojených států

Vzácná *Obrázková dějepisná čítanka Spojených států pro školy americké a domácnost* je jedinou českou knihou v Oddělení vzácných tisků, která byla vydána v Chicagu v druhé polovině 19. století.

Než se budeme zabývat samotnou knihou, je třeba zmínit okolnosti jejího vydání. Vlna vystěhovalců do Ameriky v 19. století zasáhla i české země. Češi se začali usazovat nejvíce v Chicagu, kde v sedmdesátých letech 19. století vytvořili velmi uzavřenou komunitu čítající několik desítek tisíc obyvatel. Postupně zde založili řadu spolků, vybudovali dva kostely (jeden pro katolíky, druhý pro evangelíky), chodili cvičit do Sokola, měli svoje školy, divadlo, vydávali české noviny, a dokonce si zřídili i národní hřbitov. A aby se v cizí zemi cítili co nejvíce jako doma, dávali novým chicagským čtvrtím jména po českých městech, např. Praha, Plzeň, Klatovy či Nový Tábor. To vše vedlo k tomu, že si Češi stále udržovali svůj rodný jazyk. V *Ottově slovníku naučném* z roku 1897 najdeme u hesla Chicago i tento text:

„Velmi malá zběhlost v panujícím jazyku anglickém nutí tisíce krajanů přímo lnouti k sobě a zaříditi si vše tak, aby se bez cizí řeči obešli.“

A to byl i důvod, proč se František Boleslav Zdrůbek (1842–1911) rozhodl napsat pro české děti učebnici, která jim přiblíží dějiny jejich nové vlasti. Zdrůbek byl redaktorem místního deníku *Svornost* a měl bezpochyby vypravěčský talent. Jeho čítanka se dá číst i dnes. Tady je ukázka z kapitoly *Pálenka, záhuba Indiánů*:

„Největším a nejzhubnějším, ač skrytě pracujícím, nepřitelem Indiánů byla pálenka, kterou Evropané přiváželi a za drahé peníze prodávali rudochům. V Kanadě nejvíce se šířil mezi Indiány obchod s pálenkou. Před rokem 1662 přičinili se Jezuité s největším úsilím, aby učinili přítrž prodeji tomu, avšak v roku tom dával guvernér kanadský povolení k prodávání pálenky rudochům a zákazy misionářů byly marné. Když obrátili se ku vládě královské, nepořídili nic. Neb obdrželi odpověď od jeho tajemníka, v níž tento dí:

„Tato záповěď jest bezpochyby dobrou zásadou, avšak jest to obchodu velmi záhubné, neboť Indiáné, kteří jsou vášnivými milovníky tohoto nápoje, když ho neobdrží od nás, nedonášejí nám žádných kožešin, alebrž zanesou je mezi Holandány, kteří je pálenkou zásobí. To je zároveň velmi v cestě náboženství, neb nechávající lichotiti své chuti, Indiáné nechávají se od nich také vyučovati v náboženství a tak ssajou do sebe kacírství.“

Obrázková čítanka začíná Kolumbovým objevem světadílu a končí občanskou válkou v letech 1861–1865. Mapy a rytiny převzal Zdrůbek z tehdy populární knihy *Anderson's Grammar School U. S. History*, samozřejmě se souhlasem vydavatelů, jak píše v předmluvě. Na samý konec knihy pak zařadil ústavu Spojených států.

Zastavme se ale na chvíli u vydavatele knihy, jímž byl August Geringer – velmi zajímavá osobnost českoamerických dějin. August Geringer se narodil v Březnici v roce 1842. Když ve svých sedmadvaceti letech odjížděl do Ameriky, vzal s sebou několik tisíc českých knih, po kterých zde byla velká poptávka. Geringer je okamžitě rozprodal. To mu umožnilo založit si svoji vlastní knihtiskárnu. Když v roce 1871 zachvátil Chicago obrovský požár, Geringerova tiskárna zůstala jako jediná ušetřena, ostatní dvě

lehly popelem. Tím získal Geringer konkurenční náskok, kterého velmi dobře využil. Podle již zmíněného *Ottova slovníku naučného* byla Geringerova tiskárna největší českou knihtiskárnou v Americe. Byly v ní vydávány knihy nejrůznějších žánrů – vzdělávací, vědecké, historické, ale i knihy zábavného obsahu. A nechyběly samozřejmě ani noviny a časopisy. Vedle již zmíněného deníku *Svornost* patřil k nejoblíbenějším českým časopisům týdeník *Amerikán*, který vycházel v obrovském počtu 10 000 exemplářů. Geringer jej totiž dokázal distribuovat Čechům po celé Americe. Do *Amerikána* přispíval svými články i autor čítanky Zdrůbek.

Geringer je zmíněn i na stránce www.ceskoamerickestoleti.cz v článku nazvaném *Březnice vzpomíná na Augusta Geringera, který odjel jako chudý knihař a vrátil se jako milionář a filantrop*. V roce 1895 totiž Geringer přijel do Čech na Národopisnou výstavu v Praze a navštívil přitom rodnou Březnici. V článku se dočteme o tom, že Geringer byl i velký filantrop, který pravidelně přispíval na dobročinné účely.

Kdo čítanku přivezl do Čech, zůstane tajemstvím. V naší knihovně je již od roku 1934.

ZDRŮBEK, František Boleslav. *Obrázková dějepisná čítanka Spojených států pro školy americké a domácnost : (k užívání co III. čítanka)*.

Chicago: nákladem knihkupectví Augusta Geringera, 1878. 292 stran, 23 nečíslovaných listů obrazových příloh.

Signatura: HB 1649

Kraj východně od Mississippi, jak byl obydlen Indiány.

C 213.

OBRÁZKOVÁ DĚJEPISNÁ

ČITANKA

SPOJENÝCH STÁTŮ

PRO

ŠKOLY AMERICKÉ A DOMÁCNOST.

(K užívání co III. čítanka.)

SESTAVIL

FRANT. BOL. ZDRŮBEK,

REDAKTOR „SVORNOSTI.“

CHICAGO, ILL., 1878.

NÁKLADEM KNIHKUPECTVÍ AUGUSTA GERINGERA,
463 SOUTH CANAL STREET.

Titulní list a frontispis

Misionář Marquette pluje prvně po Mississippi.
Marquette Sailing Down the Mississippi.

“On the 17th of June (1673), they saw on their right the broad meadows, bounded in the distance by rugged hills, where now stands the town of Prairie du Chien. Before them, a wild and rapid current coursed athwart their way, by the foot of lofty heights wrapped thick in forests. They had found what they sought, and ‘with a joy,’ writes Marquette, ‘which I cannot express,’ they steered forth their canoes on the eddies of the Mississippi.”
—PARKMAN.

Odvážné ztečení výšiny Abrahamské.

Scaling the Heights of Abraham.

FILLMORE.

PIERCE.

LINCOLN.

BUCHANAN.

JOHNSON.

O smutném osudu jedné výjimečné knihovny

Dnes již vzácná kniha z roku 1786 s názvem *Beschreibung der in der Pfarrkirche des königl. Prämonstratenser Stifts Strahov in Prag befindlichen großen Orgel sammt vorausgeschickter, kurzgefaßten Geschichte der pneumatischen Kirchenorgeln* pojednává o varhanách v bazilice Nanebevzetí Panny Marie na pražském Strahově.

Autorem tohoto pozdně barokního tisku je Jan Lohelius Oehlschlägel (1724–1788), premonstrátský kněz a varhaník, který byl zároveň i hudebním skladatelem. Narodil se v Lahošti u Duchcova, ve svých třiatdvaceti letech vstoupil do řádu premonstrátů na Strahově a přijal jméno Lohelius. Kromě toho, že hrál výborně na varhany, skládal pastorely, oratoria a mše, z nichž některé se hrají dodnes. Za svůj život napsal přibližně 200 skladeb. Lohelius se zasloužil o přestavbu zanedbaných strahovských kostelních varhan, která trvala dlouhých patnáct let. Z Loheliova hesla ve Wikipedii se dozvíme, že většinu truhlářských i cínařských prací si prováděl sám. Možná by tomu tak nebylo, kdyby nebyl synem kováře. Své praktické zkušenosti, jak opravit pneumatické varhany, shrnul Lohelius do knihy, která se tak stala první příručkou pro varhanáře u nás.

Díky Loheliově dlouholeté přestavbě se varhany v bazilice Nanebevzetí Panny Marie na Strahově staly v té době jedním z nejlepších nástrojů v Čechách. Když na podzim v roce 1787 pobýval Mozart v Praze, přivedla jej Josefína Dušková na Strahov. Mozart se posadil za varhany a s chutí si zde zaimprovizoval. Tato návštěva je doložena v korespondenci jednoho z pozdějších strahovských varhaníků.

V našem exempláři knihy najdeme ex libris zámecké knihovny v Děčíně, která měla smutný osud. Děčínský zámek patřil po staletí bohatému knížecímu rodu Thun-Hohensteinů, který za tu dobu shromáždil obrovskou sbírku knih značné hodnoty. Na konci dvacátých let 20. století se Thun-Hohensteinové dostali do finančních problémů, které je vedly k prodeji zámku, a to včetně jedinečné knihovny. Ta patřila v té době k největším a nejbohatším soukromým knižním sbírkám u nás. Podle odhadu posledního zámeckého knihovníka mohla mít 90 000 svazků. A tomu odpovídala i poměrně vysoká cena. Majitel zámku chtěl prodat knihovnu jako celek československému státu, její prodej se kvůli nesouhlasu ministerstva financí nakonec neuskutečnil. A tak i když byl zámek již prodán státu pro účely kasáren, knihovna stále zůstávala celá. Nakonec ji získal pražský starožitník Václav Hořejš, který ale knihám nerozuměl a celou sbírku skoupil za účelem spekulace. A ta se mu bohatě vyplatila. Zaplatil za ni totiž poloviční cenu, než jakou stanovil soudní znalec. Hořejš zpočátku dával knihy do aukcí, které organizoval Karel Zink. Ale protože byl tento způsob prodeje zdoluhavý, začal Hořejš prodávat knihy za cenu podle jejich velikosti, a to bez ohledu na obsah či stáří. Vzácná vazba nebo ilustrace nehrály žádnou roli. O tom, jak probíhal prodej, se můžeme dočíst v článku *Děčínská zámecká knihovna* od H. Ledinské¹⁶, která cituje z pamětí renomovaného vídeňského antikváře Hanse Petera Krause. Ten uvádí, že Hořejš navezl do jednoho pražského sklepa 9000 knih a roztřídil je podle velikosti. Kraus popisuje, co se ve sklepe odehrávalo:

16 LEDINSKÁ, H. *Děčínská zámecká knihovna (Příspěvek k dějinám)*. In: *Z minulosti Děčína II*. Děčín: ONV Děčín, 1974, s. 194–214.

„... V určenou hodinu se otevřely dveře, dav zákazníků sestoupil do sklepa, kde po celý den vládl chaos. Všichni kupující byli obchodníci, celí říční, jak na dalším prodeji knih vydělají. Při Hořejšových cenách se nemuseli bát prodělku. Místo rozvážného přemýšlení tak pobíhali mezi regály ve snaze objevit nejcennější svazky dříve než konkurence. V oboru vzácných knih byl ‚Hořejšův sklep‘ největším honem za poklady od té doby, co Napoleonova vojska vyplenila knihovny v Itálii. Opakovaně propukaly šarvátky. Jeden obchodník uchopil knihu a hned tři další protestovali, že patří jim. Vzhledem k tomu, že účastníci pocházeli z celé Evropy, létaly vzduchem výhrůžky a nadávky v nejrůznějších jazycích. Nakonec skupina německých obchodníků přišla s návrhem: sklep se rozdělí do několika sekcí a každému bude přidělena jedna s právem přednostního výběru. Poté, co si vybere, bude zbytek k dispozici všem ostatním...“

Přestože mnoho knih z této bohaté sbírky rodu Thun-Hohensteinů skončilo v zahraničí, řadu z nich najdeme v našich knihovnách. Ihned po nabytí knihovny totiž začal Hořejš jednat s několika státními institucemi, kterým se nakonec podařilo sehnat peníze. Zřejmě největší počet thunovských tisků se dnes nachází v Národní knihovně ČR. Díky tehdejšímu řediteli Janu Emlerovi získala veřejná a univerzitní knihovna v Praze (jak se dříve tato knihovna jmenovala) do svého fondu čtyři prvotisky a 134 rukopisů. Knihy, které máme u nás v městské knihovně, jsme nenašli v aukčních katalozích Karla Zinka. Mohou tedy být z onoho sklepa plného pokladů, kam zamířil náš akvizitér. Ale je to jen domněnka. Pravdu se už asi nikdy nedozvíme.

OEHLSCHLÄGEL, Jan Lohelius. *Beschreibung der in der Pfarrkirche des königl. Prämonstratenser Stifts Strahov in Prag befindlichen großen Orgel sammt vorausgeschickter, kurzgefaßten Geschichte der pneumatischen Kirchenorgeln.*
Prag: Hladký, 1786. 96 stran.

Signatura: HB 1211

Originální vazba z konce 18. století

Beschreibung

der in der Pfarrkirche des Königl. Prä-
monstratenſer Stifts Strahof in Prag
befindlichen

großen Orgel

samt
vorausgeſchickter, kurzgefaßten

Geschichte

der

Pneumatiſchen Kirchenorgeln

von

Johann Eohelius

des obgenannten Stiftes Priester und Chorregens.

Indignor, quicquam reprehendi, non quia crasse
Compositum, illepidumque putetur, sed quia nuper.

Horat. L. II. Epistol.

Prag,

gedruckt bey Anton Hladky, im Cistercienser Semina-
rium auf der Altstadt, No. 45.

1786.

Titulní list

Razítko s ex libris rodu Thun-Hohensteinů z naší knihy

Ex libris (mědirytina) označující knihy Františka Antonína Thun-Hohensteina v jeho knihovně na zámku v Děčíně

Erstes Kapitel.

S. I.

So evident das Axiom ist: das Ganze ist größer, als dessen einzelnen Theile, so unwiderlegbar scheint mir auch der Ausspruch aller Musikverständigen zu seyn, daß die Orgel, dieses Meisterstück menschlicher Erfindung, dieser Kiese der musikalischen Schöpfung, das Vollkommeneste unter allen zur Musik gehörigen Instrumenten sey; weil man auf demselbigen allein eine vollstimmige Musik hervor bringen kann, als einem kurzen Inbegriff aller möglichen Stimmen

Abeceda duševního prázdna

Když před Vánoci roku 1945 vyšla kniha *Abeceda duševního prázdna* s fotografiemi Zdeňka Tmeje (1920–2004) doprovázená texty Alexandry Urbanové, nikdo netušil, že se jedná o jednu z nejvýznamnějších českých fotografických knih. O téměř padesát let později ji Andrew Roth zařadí do své slavné publikace *The Book of 101 Books*¹⁷, která přináší přehled nejvýznamnějších fotografických knih 20. století.

Kniha *Abeceda duševního prázdna* v době svého vydání nevzbudila žádný zájem, a to kvůli svému tématu. Její autor, fotograf Zdeněk Tmej, na svých snímcích zachytil smutný život lidí odvrácených na nucenou práci do nacistického Německa. Nikdo neměl chuť si brzy po válce připomínat tato těžká léta, proto kniha téměř zapadla. Její kvality byly objeveny až postupem let. Vladimír Birgus v předmluvě k vydání v roce 2011 v New Yorku říká:

„Dnes je již jasné, že kniha je unikátní syntézou objektivitu a subjektivitu, vysokou kvalitou umění a zároveň i autenticity.“

Zdeněk Tmej pracoval před válkou jako nezávislý reportážní fotograf pro Národní divadlo, v letech 1941–1942 byl fotografem časopisu *Praha v týdnu*. Po obsazení Československa německou armádou měli všichni pracující občané povinnost obstarat si pracovní knížku. To ale Tmej neudělal, a tak byl na podzim roku 1942

¹⁷ ROTH, Andrew. *The Book of 101 Books: Seminal Photographic Books of the Twentieth Century*. New York: Roth Horowitz, 2001.

poslán na nucené práce do tehdy německého města Breslau, dnešní polské Wrocław. V pomnichovském německém hospodářství byl zoufalý nedostatek pracovní síly.

V táboře, do kterého byl Tmej přidělen, žila stovka Čechů. Všichni pracovali na různých místech na železnici, Tmej vykládal a nakládal poštovní balíky. Tábor byl zřízen v pivnici v centru Breslau – honosný taneční sál byl rozdělen na ložnici, ve které byly naskládané rozpadající se palandy o třech patrech, a obývací část se stoly a židlemi. Na železnici byl přísný zákaz fotografování, ale v táboře neplatil. Tmej si s sebou přivezl dva fotoaparáty a později si nechal po železnici poslat i zvětšováč. Ve veřejné umývárně si zřídil fotokomoru, pracovat v ní však mohl jen v noci. Naštěstí byl ve městě k dostání vysoce kvalitní film Agfa i fotografický papír. Někdy si náš fotograf přivydělával portrétováním Polek, které žily v sousedním táboře. To, že byly snímky hned vyvolávány, je vlastně zachránilo. Gestapo považovalo jeho fotografie za suvenýry. Tmej, který byl svým založením bytostný fotoreportér, zachycoval své spolubydlící při běžných činnostech – jak se hřejí u kamen, při spánku, jak vysypávají tabák z nasbíraných vajglů... V řadě vyrovnané pracovní boty pod vysokými palandami – detail, který napoví víc než celý snímek. Na Tmejových fotografiích není vidět žádné násilí, přesto v nás vyvolávají úzkost.

V únoru roku 1944 se Zdeňku Tmejovi podařilo z tábora uprchnout. Pomohl mu k tomu falešný dopis od lékaře, že je jeho matka velmi vážně nemocná. Zpátky se už nevrátil. Utekl právě včas, město bylo později bombardováno Spojenci. Díky svým přátelům získal po příchodu do Prahy nelegální práci ve fotooddělení Lucernafilmu, které vedl fotograf Karel Ludwig.

O okolnostech vzniku knihy píše již zmíněný Vladimír Birgus. Po osvobození vlasti se Tmej náhodou potkal s Františkem Herma-

nem, který spoluvlastnil nakladatelství Zádruha. Tmej se mu zmínil o svých snímcích pořízených v Německu. Herman jej přesvědčoval o tom, že by měly snímky dostat knižní podobu. Jenže Tmej neměl kde provést jejich retuše. Na to mu Herman velkoryse nabídl svůj byt na Vinohradech. Oba potom vybrali z přibližného počtu 200 snímků 44 těch nejlepších do publikace, která dostala výstižný název *Abeceda duševního prázdna*. V jejím úvodu je moto:

*„Zoufalé večery prosáklé duševním prázdnem
zoufalé večery ve stínu sedřených dlaní
zoufalé večery v krunýři cizácké země
nezapomeneme
jako stín ponurý zůstanete
v nás nerozplynulé“*

Vydavatelem tohoto výjimečného souboru dokumentárních fotografií se stalo již zmíněné nakladatelství Zádruha. Jednotlivé kapitoly knihy začínají písmeny abecedy, což je jistá reminiscence na Nezvalovo avantgardní dílo *Abeceda* z roku 1926 v originální úpravě Karla Teiga.

Historička fotografie Anna Fárová na přebalu německého vydání Tmejovy knihy s názvem *Totaleinsatz* z roku 2001 píše:

„Hned po válce se ukázalo, že jde o zcela unikátní fotografie: žádná jiná takto informativně i umělecky svrchovaná obrazová výpověď o nacistické otrokářské praxi se neobjevila.“

Na docenění mimořádné kvality titulu i v mezinárodním měřítku jsme si ale museli půl století počkat.

TMEJ, Zdeněk. *Abeceda duševního prázdna* / [k fotografiím Zdenka Tmeje napsala doprovodný text Alexandra Urbanová; grafickou úpravu navrhl Rudolf Šabach].

Praha: Zádruha, 1946. 76 nečíslovaných listů.

Signatura: HC 2534

Obálka

ABECEDA
DUŠEVNÍHO PRÁZDNA

K fotografiím Zdenka Tmeje

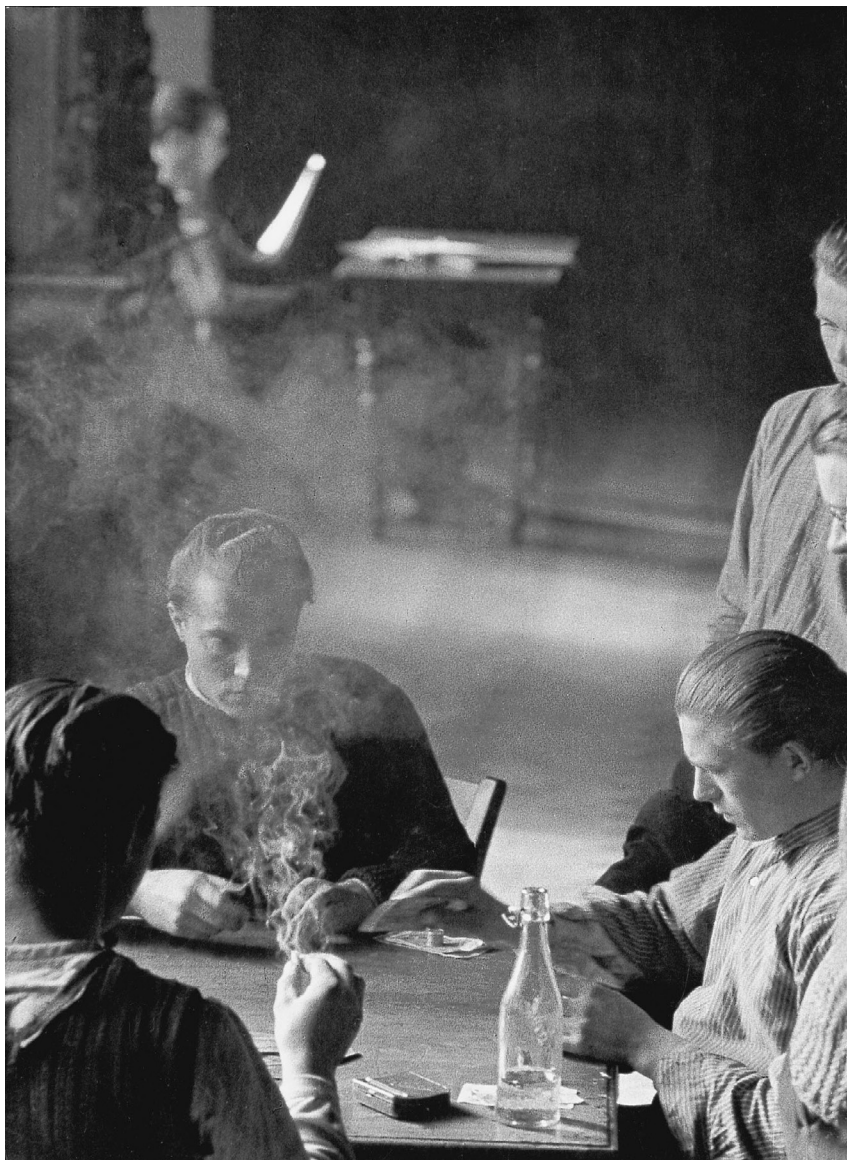
napsala

Alexandra Urbanová

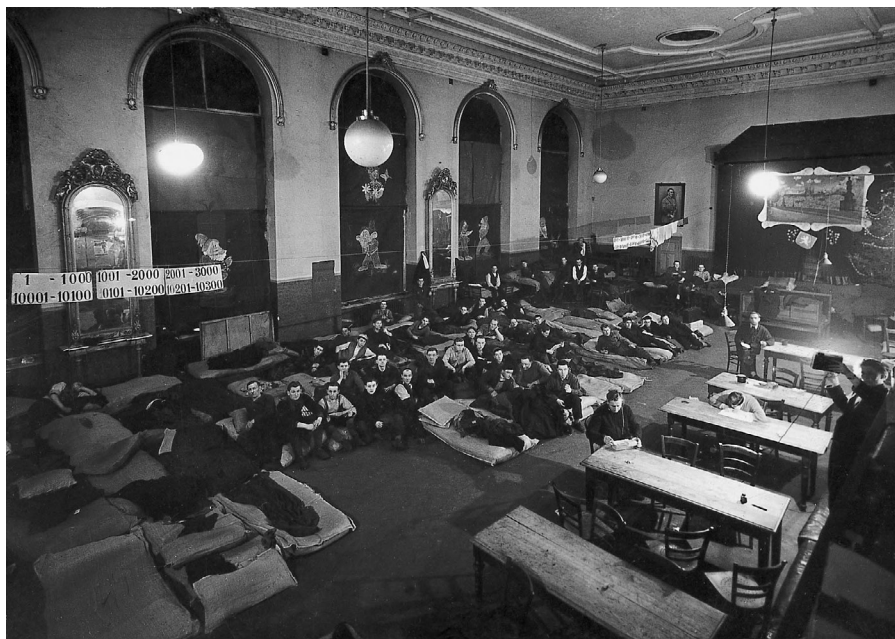
PRAHA 1946

Nakladatelství ZÁDRUHA a. s., Praha XII.

Titulní list

Hráči karet
Zdeněk Tmej / © Archiv B&M Chochola

Ukládání se k spánku na sále. Při odhmyzování paland se leželo na podlaze
Zdeněk Tmej / © Archiv B&M Chochola

Čistič kotle lokomotivy v pracovním oblečení před odchodem na směnu.
Autor snímku k tomu uvádí: „Vlaky musely jezdit na čas a lokomotivy se čistily
ještě horké. Bylo při tom strašné horko. Nasadili ho tam proto, že z nás byl
nejmladší. Zapomněl jsem, jak se jmenoval, ale byl z Libně.“

Zdeněk Tmej / © Archiv B&M Chochola

Oddělení vzácných tisků Městské knihovny v Praze soustřeďuje nejstarší a nejvzácnější tisky z knihovního fondu, pocházející z dob od 15. století až do současnosti. Celkově se jedná asi o 18 500 svazků. Nejstarším tiskem je Pražská bible z roku 1488, najdete zde i přibližně 1 300 tisků z 16. až 18. století. Nejpočetněji je ale zastoupeno 19. století, kde má významné postavení česká obrozenecká literatura.

Tematicky pokrývá fond prakticky celé spektrum lidského vědění. K nejvýznamnějším sbírkám lze počítat kolekci topografik, bibliofilii, teatrálií, legionářských tisků a děl představitelů české avantgardy 20. století.

Domů vám tyto publikace nepůjčíme, ale můžete si je k nám přijít prohlédnout.

Jana Kozáková
Příběhy knih II
Poklady z Oddělení vzácných tisků MKP

Obrazový doprovod z Digitalniknihovna.cz, Archivu B&M Chochola, Památníku národního písemnictví, z knih ve fondu Oddělení vzácných tisků MKP a Národního muzea

Obálka Jakub Tesař s využitím motivů z ilustrací uvedených knih

Korektura Adéla Lapáčková

Redakce Markéta Teuchnerová

Vydala Městská knihovna v Praze
Mariánské nám. 1, 115 72 Praha 1

V MKP 1. elektronické vydání
Verze 1.0 z 25. 4. 2025

ISBN 978-80-274-4396-3 (epub)

ISBN 978-80-274-4397-0 (pdf)

ISBN 978-80-274-4398-7 (prc)